

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ «Чернігівський колегіум»

імені Т.Г. Шевченка

НАВЧАЛЬНО-НАУКОВИЙ ІНСТИТУТ ПСИХОЛОГІЇ
ТА СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Кафедра загальної, вікової та соціальної психології імені М.А. Скока

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

освітнього ступеня «бакалавр»

на тему:

«СОЦІАЛЬНІ УЯВЛЕННЯ МОЛОДІ ПРО ЗАХИСНИКА В УМОВАХ
ВІЙНИ»

Виконала:

Студентка III курсу 31А
групи

053 Психологія

Давиденко Діана Андріївна

Науковий керівник:

к.пс.н., доц.. Примаць Юлія
Володимирівна

Захищено з оцінкою _____

Голова ЕК:

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Чернігів – 2023

Студент(ка)	_____	_____
	Підпис	П.І.Б.
Наук. керівник	_____	_____
	Підпис	П.І.Б.
Рецензент	_____	_____
	Підпис	П.І.Б.

Кваліфікаційна робота розглянута на засіданні кафедри загальної, вікової та соціальної психології імені М.А. Скока, протокол № _____ від «___» _____ 2023 року. Студент(ка) допускається до захисту даної роботи в екзаменаційній комісії.

Завідувач кафедри _____

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНА СОЦІАЛЬНІ УЯВЛЕННЯ МОЛОДІ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЯХ (РАКУРС ПСИХОЛОГІЇ)	7
1.1. Феномен «соціальні уявлення» в психології: зміст, структурі складові, чинники формування та підходи до його вивчення	7
1.2. Соціально-психологічні характеристика молоді людини	11
1.3. Феномен життя людини в надзвичайних умовах (на прикладі російсько-української війни ХХІ ст.)	17
Висновки до першого розділу	26
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ МОЛОДІ ПРО ЗАХИСНИКА В УМОВАХ ВІЙНИ	28
2.1. Характеристика вибірки та методів емпіричного дослідження ...	28
2.2. Опис результатів дослідження специфіки соціальних уявлень української молоді про захисника під час російсько-української війни ХХІ ст.	30
2.3. Психологічна складова в заходах національно-патріотичного спрямування серед молоді	47
Висновки до другого розділу	52
ВИСНОВКИ	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	56
ДОДАТКИ	63

ВСТУП

Актуальність дослідження. В сучасних українських реаліях проблема образу захисника України є надзвичайно актуальною. Більше року український народ переживає емоції страху та тривоги, які стимулюються з сигналами повітряної тривоги, обстрілами, вибухами, а також невтішними та болісними новинами. Соціальні уявлення про захисників нашої Батьківщини в різні періоди історії Незалежності варіювалися, проте в жоден з історичних подій народом не вкладалося таке сакральне та надзвичайно важливе значення, як під час російсько-української війни XXI століття. Оскільки зараз захисники України щоденно здійснюють визнаний у всьому світі подвиг у протистоянні ворогу, образ захисника в уявленнях українців особливо важливий.

Поняття соціального уявлення є недостатньо дослідженим в соціальній психології, адже було включено через нестачу стандартизованих моделей пояснення взаємозв'язку людини, суспільства та світу загалом. Власне соціальні уявлення як соціально-психологічний конструкт спирається на соціологічну теорію.

Неоднозначність самого визначення поняття «соціальне уявлення» серед дослідників соціології та соціальної психології, недостатню висвітленість самого феномена з точки зору психології, а також необхідність визначення соціальних уявлень про захисника України в умовах воєнного стану і визначило актуальність нашого дослідження.

У психології різні аспекти соціальних уявлень досліджувалися

Серед вітчизняних дослідників вивченням соціальних уявлень як соціально-психологічного феномена займалися

Мета роботи: дослідження особливостей соціальних уявлень української молоді про захисника України.

Об'єкт дослідження: соціальні уявлення.

Предмет вивчення: особливості соціальних уявлень осіб молодого віку про захисника України.

Основні завдання дослідження:

- 1.) Здійснити теоретичний аналіз проблеми соціальних уявлень як соціально-психологічного феномена.
- 2.) Розглянути соціально-психологічні характеристики молодої людини;
- 3.) Теоретично проаналізувати соціально-психологічний аспект особливостей життя людини в надзвичайних умовах (умовах війни).
- 4.) Емпірично дослідити та проаналізувати особливості соціальних уявлень у осіб жіночої та чоловічої статі молодого віку про захисника України;
- 5.) Запропонувати заходи з психологічною складовою щодо сприяння формування національно-патріотичного світогляду серед молоді.

Методи дослідження. Для розв'язання поставлених завдань використано комплекс таких методів дослідження:

- а) теоретичні методи – науковий аналіз, абстрагування, синтез, систематизація;
- б) емпіричні методи – анкетування, семантичний диференціал;
- в) методи математичної статистики – контент аналіз, частотний аналіз, визначення середніх, порівняння груп за критерієм Манна-Уїтні – U-тест (SPSS Statistics 17.0)

Теоретико-методологічна основа. Дослідженням соціальних уявлень займалися такі дослідники: Ж.-К. Абрік, Х. Гоф'є, Е. Дюркгейм, Д. Жоделе, С. Московічі, М.-Л. Рукетт, К. Фламан. Серед вітчизняних дослідників можна виділити Л. Волченко, О.Ю. Дроздова, М.А.Дроздову, І.В. Жадан, О.В. Романенко, О.А. Скориніна-Погребна.

Дослідженням життя людини в надзвичайних умовах займалися такі дослідники: Е. Кюблер-Росс, А. Маслоу, Дж. Уланер, В. Франкл. Також це питання було розкрито в роботах вітчизняних дослідників таких як:

В.А. Роменець, Т.М. Титаренко, О.М. Христенко, А. Худавердова,
Ю.Ж. Шайгородський.

Практичне значення представленої дослідження полягає у можливості використання результатів теоретико-емпіричного дослідження в освітньому процесі ВНЗ під час викладання навчальних дисциплін «Соціальна психологія», «Вікова психологія», «Психологія стресу», тощо. Також матеріали даного дослідження будуть корисними для оптимізації створення позитивного іміджу військовослужбовців в уявленнях соціуму, молодого покоління.

Структура та обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів (теоретичної та емпіричної частин), висновків, списку використаних джерел (79 найменувань) та додатків. У першому розділі висвітлені основні аспекти феномена «соціальні уявлення», розкрито проблематику соціально-психологічного розвитку людини в молодому віці, а також проаналізовано відмінності психологічного стану людини в надзвичайних умовах. Другий розділ присвячено дослідженню відмінностей образу захисника (захисниці) в уявленнях молодих чоловіків та жінок, а також виділенню психологічних особливостей заходів національно-патріотичного спрямування.

Робота містить 1 таблицю, 16 рисунків, 1 додаток. Загальний обсяг роботи складає 65 сторінок, зміст основної частини викладено на 49 сторінках комп'ютерного тексту.

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНА СОЦІАЛЬНІ УЯВЛЕННЯ МОЛОДІ В СУЧАСНИХ УКРАЇНСЬКИХ РЕАЛІЯХ (РАКУРС ПСИХОЛОГІЇ)

1.1. Феномен «соціальні уявлення» в психології: зміст, структурні складові, чинники формування та підходи до його вивчення

Найбільш розповсюдженим визначенням поняття «соціальні уявлення» є визначення представника французької психологічної школи С. Московічі. Він розуміє соціальні уявлення як повсякденні уявлення будь-якої групи про різноманітні соціальні явища, – такі уявлення створюються завдяки осмисленню та інтерпретації повсякденних реалій. Соціальні уявлення допомагають кожній конкретно взятій групі збудувати відповідний образ соціального світу, а також вплив та значення влади соціального середовища, його норм, законів та інститутів [76].

Соціальні уявлення є певним інструментом пізнання соціуму, позаяк власне уявлення створюється з урахуванням досвіду групи, її діяльності, а також має відсилки до отриманих в процесі отримання цього досвіду життєвих міркувань та цінностей [73].

Не менш узагальнене визначення цьому поняттю дає Д. Жоделе: «У більш широкому плані соціальні уявлення – це властивості повсякденного практичного мислення, спрямовані на освоєння й осмислення соціального, матеріального й ідеального оточення [64, с. 48].» На його думку, соціальне уявлення як феномен є специфічною формою пізнання, безпосередньо і знання здорової свідомості, які мають соціально обумовлені зміст, функції і відтворення [64].

Сучасні дослідники виділяють у структурі соціальних уявлень три структурні компоненти. Такими компонентами є інформація, поле уявлень та

установка. На їхню думку, інформація – це сукупність знань про об’єкт дослідження. Інформацію розглядають як необхідну умову формування соціальних уявлень. Поле уявлень дослідники визначають як вираженість обґрунтування змісту. Таке ієрархізоване єднання елементів передбачає образні та смислові властивості уявлень. Установкою сучасні дослідники називають ставлення особистості до об’єкта уявлення. Прийнято вважати установку домінуючою над рештою компонентів, адже може функціонувати при недостатній інформованості або нечіткому полі уявлень. Соціальні уявлення вважаються допоміжними у трансформуванні людиною інформації та парціально-селективним фільтром інформації, яка надходить із зовнішнього світу [18].

Наступна функціональна властивість соціальних уявлень для особистості – поведінкова. Поведінкова функція обумовлює поведінку людини. Формування соціальних уявлень відбувається під впливом соціальних інститутів, наприклад, сім’я, церква, клан, клуб інтересів, тощо. Соціальний інститут здійснює певний вплив на особистість, який поширюється усіма його представниками та визначає в деякій мірі поведінку людини. Крім того, цей вплив здійснюється і на емоційні реакції особистості.

Соціальні уявлення виконують ще й адаптаційну функцію, яка передбачає два основних аспекти. По-перше, соціальні уявлення адаптують нову соціальну реальність (явища суспільного, наукового та політичного навколишнього середовища) до вже сформованих поглядів та цінностей особистості. По-друге, соціальні уявлення сприяють адаптації особистості до соціального середовища.

Теоретичний опис соціальних уявлень як своєрідних когнітивних систем вже не є самоціллю для автора концепції С. Московічі. Своє завдання вони вбачають у тому, щоб зробити поняття «соціальні уявлення» зручним інструментом аналізу соціально-психологічних процесів: «Зрозуміти, як виникають і формуються такі концептуальні системи у суспільстві – і є метою теорії соціальних уявлень» [74, с. 182]. Стартова точка суджень

авторів – думка, що формування уявлень – це психологічна необхідність соціального життя. Будучи досить стійкими та водночас динамічними когнітивними утвореннями, соціальні уявлення створюють можливість оперативної переорієнтації в реальності, що активно змінюється, особливо в умовах неповної або неоднозначної інформації щодо об'єкта, який сприймається. Динамічний характер та пластичність соціального уявлення, на думку авторів, роблять його незамінною ланкою у структурі звичного соціально-психологічного пізнання [77].

Б. Гаф'є запропонував об'єднати три визначення, запозичених у Московічі, Жоделе та Гімелі: «Соціальне уявлення є сукупністю знань, переконань, схем сприйняття та дії стосовно соціально значущого об'єкта. Воно становить особливу форму повсякденного знання, яке визначає реальність для соціальної спільності, що виробила його з метою діяльності та комунікації» [66, с. 199]. Складно врахувати численні та різноманітні елементи змісту уявлення. У межах різних теоретичних підходів йшлося про уявлення, що складаються з суджень, переконань, думок, образів, норм, ідей, аттитюдів, стереотипів, тощо. Крім того, їхнім предметом можуть бути різноманітні явища, події, феномени, абстрактні категорії і т.д. У визначенні, даному Гаф'є, необхідно підкреслити також терміни «спільність» і «схеми», щоб уточнити, що соціальні уявлення є поняттями, які не обмежуються описом об'єктів, а й пояснюють процеси, завдяки яким існує власне об'єкт [68].

Щоб врахувати цю процесуальну динаміку, К. Фламан і М.-Л. Рукетт запропонували підхід, що включає кілька варіантів визначення поняття «соціальні уявлення». Вони виділяють три рівні розуміння соціальних уявлень, які разом з тим передбачають три визначення. Перше є дескриптивним і передбачає, що уявлення можна трактувати як «спосіб сприйняття світу, який проявляється у судженні та дії» [58, с. 10]. Тоді подання посилає до соціального факту. Друге визначення є концептуальним і означає уявлення через «сукупність знань, аттитюдів і переконань», у яких

виражаються прийняття позицій, цінності та нормативні розпорядження. Останнє визначення є операційним, уявлення сприймається як «сукупність когнітивних елементів, пов'язаних глибинними відносинами... з певною групою». У кожному визначенні є свій особливий зміст і мається на увазі своєрідний дослідницький підхід [58, с. 38].

З погляду структуралістського підходу (Ж.-К. Абрик) у соціальних уявленнях можна виділити центральні і периферичні складові. Ж.-К. Абрик пропонує розрізняти ядро та периферичну систему уявлень. Функцією ядра є надання сенсу іншим елементам, у створенні власне уявлення, оскільки ядро більш ригідна структура. Ядро складається з переконань особистості, які склалися у неї в процесі онтогенезу та соціалізації та обумовлюють пошук асоціацій – спрямовують його та обмежують. Активізація окремих елементів ядра відбувається у залежності від обставин [36].

Е. Дюркгейм виділяє колективні та індивідуальні уявлення згідно аналогії з поняттями та образами. Поняття, в такому разі, універсальні, незмінні і безособистісні. Колективні уявлення визначаються першопричиною індивідуальних. Колективні уявлення однорідні і всі члени відповідної групи поділяють їх як і мову спілкування [53].

В описі даних уявлень Е. Дюркгейм прагнув пояснити, як знання, яке формується в людини, стає колективним надбанням. Згідно з Е. Дюркгеймом, у людей існує два типи свідомості: індивідуальне, що характеризує кожного суб'єкта як індивідуальність, і колективне, що є загальним для будь-якої соціальної групи, що виражається в колективних уявленнях. Колективні уявлення «виходять не з індивідів, взятих ізольовано одне від одного, а з їхнього з'єднання» [53, с. 87]. Е. Дюркгейм виводить функцію соціального уявлення як «творіння всіх уявлень», а також стабілізується завдяки репродукції та передачі його від одного покоління до іншого. І воно стає безособистісним у тій мірі, якою відділяється від кожного і поділяється всіма за допомогою поняття та загальної мови [52].

П. Леві-Брюль просував ідею щодо зв'язку «колективних уявлень» з певним типом соціальної структури. В основі такої концепції лежить ідея єдності, солідарності, які є рушійною силою розвитку будь-якого суспільства [43]. На підтримку розвитку ідей Е. Дюркгейма, С. Московічі вважав, що соціальні уявлення не ототожнюються з колективними уявленнями. Це не процедура колективної або надіндивідуальної свідомості, а скоріше «факт індивідуальної свідомості, психосоціальне явище, яке включає єдність когнітивного і емоційного» [72, с. 44].

З усього вище наведеного можна зробити висновок, що зважаючи на велику кількість дослідників такого феномена як «соціальне уявлення» більшість поглядів на його суть все ж збігаються у думці, що соціальні уявлення – це психосоціальні явища з неоднозначною природою. З одного боку – вони створюються індивідуально в залежності від ціннісної сфери особистості, з іншого боку – вони формуються під впливом соціальних інститутів та їхніх норм.

1.2. Соціально-психологічні характеристика молоді людини

У різних наукових підходах до вікової психології період «Молодість» зачіпає різний віковий проміжок. На думку Ю. М. Швалба молодість охоплює період життя від закінчення періоду юності (20-23 р.) до приблизно 30-35 років [34].

Період молодості характеризується фізичним розквітом особистості, піком активності та витривалості. Більшість чоловіків та жінок досягають максимуму у функціонуванні органів, швидкості реакцій, рухових навичках приблизно між 20-30 роками. Фізіологічний розвиток у цьому віці також характеризується більш зрілими формами сексуальних стосунків [34].

Розвиток когнітивної сфери особистості у молодому віці також досягає свого піку. У віці приблизно 25 років усі сторони інтелекту активно зростають, проте предметно-змістовний інтелект залишається на одному рівні протягом усього подальшого онтогенезу. Психологи-когнітивісти [8]

проводили дослідження, які підтверджують, що знання, компетенції та вміння, накопичені в період молодості, зберігаються до похилого віку. Індивід може розвивати їх та вдосконалювати за допомогою активного тренування та навчання. До того ж, до завершення віку молодості інтелект диференціюється та водночас посилюється його інтегрованість [34].

У літературі з вікової психології тісно взаємопов'язуються образне, вербально-логічне та практичне мислення. На думку Л. Шефельда та В. Оуенса, вербально-логічне мислення найоптимальніше розвивається саме у віці 20-25 років, але можуть розвиватися і до 50 років. Д. Векслер вважав, що розвиток інтелекту відбувається між 19 та 30 роками, – потім слідує інволюція усіх інтелектуальних функцій [34].

Пам'ять має процеси, які відрізняються за своєю структурою, а тому можна помітити тенденцію до різності результатів досліджень, які проводилися багатьма дослідниками. Найвищий розвиток короткочасної пам'яті припадає на період 18-30 років, після – її функції йдуть на спад [8].

Період молодості також можна охарактеризувати активним розвитком мовленнєвих функцій. Мовлення збагачується лексично та синтаксично. Такі зміни визначають розвиток і мовних, і розумових структур людини. Розвиток функцій вербального інтелекту, які демонструються у розумінні семантики слів та вільному активному мовленні. Вікові зміни в мовленні протиставляються процесам інволюції та виявляються пізніше за інші психічні процеси [34].

Різні характеристики уваги у період молодості проявляються нерівномірно. З роками змінюється обсяг, швидкість переключання та показники вибіркової уваги. Розвиток цих параметрів відбувається приблизно до віку 33 років, після цього віку розвиток сповільнюється та знижуються показники. Концентрація та стійкість уваги в період молодості залишається на попередньому рівні розвитку. Проміжок 26-29 років характеризується активним розвитком уваги, який є швидшим за розвиток пам'яті та мислення. У віці 40 років знижується інтенсивність уваги та

загалом швидкість прийому інформації. Активна інтелектуальна діяльність обумовлює розвиток уваги [4].

За багатьма дослідженнями молодість вважається періодом створення сім'ї, часом глибокого включення в обрану професію, поява сталого ставлення до суспільства та своєї ролі в ньому. Особистість сповнена сил та енергії, мотивацією здійснення своїх цілей та осмислення власних ідеалів. Молодь має найбільші можливості у освоєнні складних професій, найінтенсивніше походить комунікація, стосунки дружби та кохання розвивають найбільш повно. Оптимальний період реалізації власних можливостей – це саме молодість [34].

Щодо стосунків у цьому віці, то молодість є періодом зрілого кохання. До того ж встановлення міцних дружніх стосунків також є досить суттєвим аспектом життя у період молодості. Дружба у цьому віковому періоді носить більш якісний та глибокий характер. Для цього віку характерне поєднання усіх особливостей особистості: фізичних, соціальних, психологічних та решти особистісних факторів, які допомагають особистості обрати супутника життя та створити міцну сім'ю. До того ж молодість – вік найвищої активності в статевому аспекті. Оскільки молоді люди проходять адаптацію до нових знайомств та умов найлегше, процес «притирання» до спільного життя в цьому віці також протікає легше та швидше [21].

Є дослідження А.О. Травникової, яка встановила наступне: особистості, що не створили сім'ю до періоду завершення молодості, пізніше зробити це буде або складніше, або не в змозі, оскільки звикають жити на самоті. У таких особистостей з'являється ригідність у звичках та принципах, вони стають занадто вимогливими до потенційних партнерів, що стає на перешкоді у гармонійному спільному проживанні [29].

Надважливим у періоді молодості є процес створення сім'ї, адже від сімейного благополуччя залежить і загальне психологічне благополуччя, і прагнення до самореалізації. До того ж, значну роль у молодому віці відіграє і народження дітей, адже молодість – це пік репродуктивної діяльності

людини (репродуктивна система жінки знаходиться на своєму піку та зачіпає менше витрат фізіологічних ресурсів жіночого організму). Після народження дитини змінюється власне устрій сімейного життя, подружжя отримує нові обов'язки та соціальні ролі. Також з'являються і нові сфери відповідальності: як один перед одним, так і за життя новонародженого. Тому можна відмітити, що одним з найважливіших аспектів соціального функціонування в період молодості є саме вибір партнера по життю та створення сім'ї [21].

Наступним важливим новоутворенням соціального розвитку в період молодості – це оволодіння обраною професійною діяльністю. Для періоду юності характерне особистісна та професійна ідентифікація, вибір життєвого шляху, а для власне молодості характерне самоствердження у обраній справі та пошук власної професійної майстерності, оскільки професійна підготовка в період молодості підходить до завершення [20].

Працездатність людини в період молодості максимальна, адже особистість може витримати найвищі фізіологічні та психологічні навантаження, має найвищу здатність освоїти складні аспекти інтелектуальної діяльності. В цьому віці людина найлегше може отримати всі необхідні професійні знання, вміння та компетенції, найінтенсивніше відбувається розвиток специфічних особистісних та функціональних професійних якостей. Власне і почуття професійної компетентності також є одним з центральних новоутворень цього віку, разом з сімейними стосунками [34].

Вікова криза 30 років та проблема сенсу життя. Близько 30-ти років значна частина людей переживають, так звану, «кризу середнього віку». Люди змінюють свої погляди на власне життя, часто відбувається руйнація попереднього способу життя. Зважаючи на пройдений відрізок життя, особистість усвідомлює, що має сформоване і на перший погляд благополучне існування, проте власне особистість людини не задовольняє її. Індивід проходить процес переосмислення цінностей, за яким слідує самоаналіз та критична переоцінка своєї особистості [34].

Наприкінці юності і початку дорослості (молодості) багато людей вважають, що найкращі роки вже позаду, а майбутнє життя уявляється у вигляді певної «чорної діри», в якій людина має провести як мінімум 20 років власного життя. Такі люди вважають, що особистісне зростання та реалізація людини зупиняються, коли вона досягне періоду зрілості (приблизно 40 років). «Я-концепція» в період молодості продовжує доповнюватися досвідом усвідомленого самопізнання себе в контексті сексуального партнера та чоловіка/дружини, а також ідентифікація себе як представника професії та громадянина суспільства [34].

Нормативна криза 30-33 років зумовлена неузгодженістю «Я-ідеальним» (уявленнями про життєві плани та реалізацію) та «Я-реальним» (усвідомлення власних можливостей). Особистість відкидає незначні аспекти свого життя, переоцінює систему власних цінностей. Відсутність бажання змінити систему цінностей може призвести до появи та розвитку внутрішньо особистісного конфлікту [34].

Варто підкреслити, що головним чинником розвитку під час періоду молодості є трудова діяльність, а провідними задачами цього віку виступають професійна самоідентифікація та створення сім'ї. Самореалізація є складноструктурним процесом розвитку людини як особистості, суб'єкта діяльності та індивідуальності, а також є і результатом цього процесу. Самореалізація людини залежить від активності її соціальної позиції та від широти кола діяльності та інтересів загалом. Самореалізація людини відіграє одну з найважливіших ролей у всьому життєвому шляху та психічному здоров'ї особистості.

Під час переосмислення цінностей та створення нової системи цінностей велику роль відіграє сприйняття суспільних поглядів, особливо враховуючи ситуацію України, де певний відсоток суспільства вихідці з Радянського Союзу, а також ще залишилися ветерани Другої Світової війни і поряд з тим – молодь, яка представляє безпосередньо покоління періоду Незалежності України. Молодь у даній ситуації засвоює новий соціальний та

політичний досвід, пов'язуючи його з попередньо набутим та формує нову ціннісну систему через призму оновлених реалій. Крім того, цей процес призводить не лише до знецінення попередньо визначених ідеалів, але і відродження народних традицій, що історично склалися, з урахуванням власне досвіду народу та загальнолюдських цінностей [3].

А. Маслоу, представник гуманістичної психології, вважав, що особистості, які прагнуть до самоактуалізації, спрямовані не на задоволення дефіцитарних (первинних) потреб, а на задоволення потреб, обумовлених вищими, граничними цінностями (істина, краса, добро, тощо). Такі особистості спрямовані на досягнення у своїй професії максимальних висот (чи ще вищого рівня, якщо це можливо). За підсумками аналізу біографій низки самоактуалізованих особистостей та таких, що до цього прагнуть, дослідник визначив характерні для них особистісні риси: сприйняття дійсності на ефективному рівні і взаємовигідні стосунки з цією дійсністю; усвідомлення себе, інших та природи речей; концентрованість на конкретній проблемі; схильність до відстороненості (як необхідність в усамітненні та самодостатності); незалежність від соціального оточення та його культури; лабільність та сучасність оцінок; почуття соціальної відповідальності; глибокі, проте вибіркові соціальні стосунки; демократичний характер діяльності; моральна впевненість; добродушність гумору; креативність [69].

Таким чином можемо підсумувати, що для періоду молодості характерне прагнення до створення сім'ї та народження дітей, найоптимальніший вік для встановлення міцних стосунків як партнерських, так і дружніх, характерна професійна самоідентифікація та поява професійної майстерності у обраній професії, а також пік працездатності людини та її фізіологічних можливостей загалом.

1.3. Феномен життя людини в надзвичайних умовах

Як відомо, регуляція реакції на стрес відбувається за допомогою двох складових нервової системи, а саме симпатичної та парасимпатичної систем.

Симпатична нервова система стимулює організм до реакції «бій або біжи». Тобто, ця система активізує всі ресурси організму, а саме: тонус м'язів, серцеву діяльність та кровопостачання, обмін речовин, тощо, – задля швидких дій в стресових ситуацій. Парасимпатична нервова система відповідає за іншу реакцію – «завмири або сповільнися». Ця система спрямована на розслаблення напружених систем організму та накопичення ресурсів організму, тобто виконує функції протилежні симпатичній нервовій системі. Зазвичай ці системи доповнюють одна одну та функціонують гармонійно та стабільно [10].

Проте, в умовах воєнного часу баланс нервової системи порушується. Стрес стає основною реакцією, організм виснажується і фізично, і психічно, а тому починає домінувати саме парасимпатична нервова система. Вона «вмикається» як захисний організм, провокуючи зміни в поведінці, такі як апатія та пасивність, оскільки організм потребує економії власних ресурсів аби вижити. Тривалий стрес організму або одна надстресова подія призводять до багатьох наслідків, серед яких і посттравматичний стресовий розлад [79].

Дослідження, проведене американськими психологами, підтверджує та доводить довгостроковий вплив на благополуччя людини в усіх аспектах: і психічне, і фізіологічне, і соціальне, та інші. Під час воєнного стану та посиленних бойових дій психіка людини особливо вразлива, адже тривалий час піддається і психологічному стресу, і об'єктивній загрозі життю та здоров'ю. Для періоду бойових дій є абсолютно нормальними будь-які емоції, що взагалі може переживати людина. Незвичним явищем в актуальній ситуації для України є відсутність емоцій щодо війни [79].

Першою реакцією людини на початок війни звичайно є шок та паніка. Особистість протягом певного часу діє виключно автоматично (зважаючи на інстинкти та рефлекси), головною мотивацією при цьому є виживання, часову перспективу вона вбачає лише в найближчих годинах. Після згасання шоку, настає короткий період емоційного піднесення, для якого особистість

несвідомо використовує максимум своїх внутрішніх ресурсів. Згодом людина поступово повертається до базових емоцій та відчуттів, які не потребують значних енерговитрат. Серед них агресія, тривога, зневіра, паніка, відчай, тощо [10].

Оскільки надзвичайний стан у вигляді воєнного часу є тривалим, то особистість має пройти певний період адаптації до нього. Е. Рос свого часу висунула теорію прийняття важливих життєвих змін. Ця теорія також працює в контексті «звикання» індивіда до війни. Дослідниця розділила процес прийняття нової реальності на 5 періодів: період заперечення, період злості, період торгів або компромісу, період депресії, час прийняття [69].

Період заперечення характеризується первинно шоківим станом. Особистість заперечує нові умови, в яких вона опинилася. Ця стадія, на думку дослідниці, є певним механізмом захисту, адже згладжує несподівану подію чи інформацію, а також дає змогу зберегти внутрішні ресурси для подальших періодів.

Наступний період називають періодом гніву, адже коли особистість не може далі суперечити об'єктивним фактам, вона сповнена агресії та гніву. Людина може зриватися на близьких, які не мають стосунку до очевидних стресових подій.

Період торгів або компромісу. В цей період людина намагається домовитися з «вищими силами» або з чимось іще, намагається бути якомога кращою на фоні інших людей, щоб її старання «окупилися». В ситуації війни особистість намагається відтягнути прийняття важливих рішень для життя та виживання у оновлених реаліях.

Четвертий період – депресія – характеризується відчуттям втрати. Депресія супроводжується апатією, смутком, нудьгою, знесиленістю. З початку війни здебільшого люди втратили свої попередні життєві орієнтири – їх замінили оновлені та більш актуальні для воєнного стану.

Період прийняття і є власне періодом кінцевої адаптації до нових умов. Цей період має на увазі завершення психологічного опору об'єктивній

реальності [69]. Розпочинається він саме з переосмисленням життєвих цінностей та вибір подальшого шляху, що є дуже сприятливим до умов війни. Період прийняття нової реальності може не настати без допомоги спеціалістів, адже досить поширеним наслідком сильного та/або затяжного стресу є посттравматичний стресовий розлад.

Посттравматичний стресовий розлад (ПТСР) – це тяжке психічне захворювання, яке виникає внаслідок однієї або кількох тривалих подій, які мають надпотужний негативний вплив на психіку людини. До того ж, МКБ-10 виділяє як особливу форму Комплексний посттравматичний стресовий розлад, який найчастіше розвивається внаслідок довготривалих та повторних травматичних ситуацій, під час яких людина мала мізерні шанси на виживання або ж не мала шансів аби вийти з позиції жертви. За даними МОЗ України, 12-20% військовослужбовців потребують психологічної допомоги та мають симптоми ПТСР, що стрімко розвиваються [9].

ПТСР як психічне захворювання включає наступні симптоми:

1.) Зміни в збудженні та стабільності нервової системи. Призводить до хронічного перезбудження вегетативної нервової системи та викликає проблеми зі сном, дратівливість, параноїдальність;

2.) Психопатологічні репереживання. Пригадування травматичної події, яке супроводжується буквально переживанням особистістю моменту травми деталізоване до найменших дрібниць, так звані, флешбеки. Флешбеки можна помітити і зовні: ригідність м'язів та суглобів, зміна виразу обличчя, пустий погляд, безпричинні емоційні реакції, сплутане мовлення та ін.. Репереживання також проявляються у нічних жахіттях, проте у снах передається лише символічне значення події, здебільшого не досить деталізоване;

3.) Посттравматична дисоціація. Це своєрідний механізм захисту, що означає набір певних думок, дій, емоцій або уявлень, який від'єднується від цілісної структури психіки людини та функціонує, незалежно від неї. До цього симптому також відносять такі симптоматичні прояви як: дисоціативна

амнезія (неможливість пригадати певну інформацію при повній функціональності пам'яті), дисоціативна fuga (виникнення збудження до руху на фоні сутінкового стану – роздягання, біг, тощо), дереалізація (відчуття себе стороннім спостерігачем, відчуття пелени перед очима, відчуття «виходу зі свого тіла»), деперсоналізація (втрата відчуття власної ідентичності, зниження тілесної та емоційної чутливості до зовнішніх стимулів);

4.) Ігнорування. Прагнення уникати всього, що може викликати у індивіда сильні негативні емоції. Це може бути уникання будь-яких стимулів як внутрішніх (страх прояву певних емоцій, думок та спогадів), так і зовнішніх (страх зустрічей з певними людьми та уникнення певних місць);

5.) Емоційні розлади. Переважання в поведінці таких емоцій як дратівливість, гнів, сором та відчуття провини, а також нехарактерна для особистості емоційна холодність, емоційна нестабільність – є досить розповсюдженими розладами емоційної сфери психіки особистості при ПТСР;

6.) Соматичні розлади. До них входять: головні болі, відчуття слабкості, нудота, часті болі в серці, болі в спині, запаморочення, утруднене дихання, тощо.

ПТСР розвивається не у всіх людей, які пережили травмуючі події, адже для його розвитку необхідні передумови. Такими передумовами є: дитячі травми, відчуття надзвичайного страху, тривалість пережитої події, наявність попередньо існуючого психічного захворювання, надмірний стрес від попередніх подій, вживання психоактивних речовин (алкоголю, наркотичних засобів, тощо) [10].

За даними американського дослідника Дж. Уланера, виявляється, що переважна більшість осіб, які пережили або переживають військові події, поступово адаптуються до нових умов існування. Ще частина досліджуваних мобілізує всі свої ресурси та сприймає ці події як стимул до розвитку. На прикладі російсько-української війни ХХІ століття спостерігаються подібні

тенденції, коли з'являються нові підприємства та люди створюють спосіб життя, що відповідає і умовам воєнного часу і їхнім власним потребам [79].

В контексті феноменології життя людини в умовах воєнного стану варто згадати і такий психологічний феномен як екзистенційна криза, яка також часто є наслідком військових дій. Екзистенційною кризою називають стан тривоги, викликаний відчуттям глибокого психологічного дискомфорту з приводу сенсу існування. Для визначення аспектів цієї кризи власне у час війни необхідно звернути увагу на методологію екзистенційної психології, а саме В. Франкла [30].

В. Франкл вважав, що рушійною силою людської поведінки є прагнення віднайти та реалізувати сенс життя, який існує в навколишньому світі. Основною людською якістю, на його думку, є воля до сенсу – фундаментальна мотиваційна сила в структурі особистості людини. Франкл стверджував, що особистість потребує напруженого прагнення до певного сенсу, оскільки за його відсутності з'являється фрустрація, апатія та нудьга.

Стан особистості, яка втратила прагнення до сенсу, називають екзистенційним вакуумом. Згідно концепції Франкла, такий феномен може призводити до клінічної симптоматики неврозу, який автор назвав ноогенним. До того ж екзистенційний вакуум може викликати агресивність, алкоголізм та наркоманію [30].

В екзистенційній психології сенс життя – не є чимось виключно суб'єктивним, особистість його знаходить в оточуючому середовищі за допомогою 3 шляхів:

- 1.) Діяльність, яка грає провідну роль в процесі творчості та праці (як вклад в суспільне життя);
- 2.) Емоції, що отримуються при спогляданні витворів мистецтва, природних явищ, коханні;
- 3.) Пошук сенсу в випробуваннях, які переживає людина (стражданнях, втратах, загрозах, тощо).

Власне сам основоположник екзистенційної психології В. Франкл пройшов третій шлях, коли був в'язнем в концентраційному таборі нацистів. Про шлях пошуку сенсу в стражданнях автор казав, що до нього варто звертатися лише за відсутності можливостей пройти перший (через діяльність) та другий (через емоції).

Основною тезою, яку просував В. Франкл, є вчення про свободу волі. Автор вважав, що людина є вільна в можливостях віднайти сенс життя та реалізувати його навіть в умовах коли свобода об'єктивно обмежується певними обставинами. Він розмежував поняття «необхідність» та «свобода», підкреслюючи, що свобода вища за будь-яку необхідність, оскільки свободу сприймав як волю по відношенню до власних бажань, до спадкоємництва та до чинників зовнішнього середовища.

Представник екзистенційної психології В. Франкл вважав, що власне людина вирішує ким їй бути в кожен подальший момент. Свободою дослідники називають не те, що має особистість, а те, чим вона безпосередньо є. Прийняття власного рішення – акт відповідальності, який доповнює свободу, адже без відповідальності свобода стає свавіллям. Відповідальність, в цьому контексті, пов'язується з ціннісним вибором особистості щодо реалізації можливостей в навколишньому світі та власне в особистості [30].

Український дослідник В.А. Роменець створив власне унікальну «Теорію вчинку». Ця теорія є еталоном фундаментально обґрунтованого наукового дослідження, підкріплена ретельним аналізом світової історії. Сам вчинок В.А. Роменець розглядав як моралізовану, відповідальну, спонтанну та творчу дію, якою не є кожна дія особистості. Він вважав вчинок вищою формою духовної активності, яка сповнена сенсом для конкретної особистості [16].

Вчинок, за В.А. Роменцем, в повній мірі виступає рушієм і своєрідним «маркером» духовного зростання особистості та творцем ціннісної системи особистості. Виходячи з попереднього твердження, він вважав, що визначити

процес та механізм вчинку означає визначити і механізм психічного розвитку. Автором вчинок вважається головною структурою будь-якого виду діяльності, адже демонструє стосунки особистості із оточуючим її світом. Усі явища навколишнього середовища, які проходили через мислення індивіда, його сприймання та свідомість загалом, і становлять особистісний світ людини головною функцією якого і є формування системи цінностей [16].

Від звичайних дій вчинок відрізняється наявністю вольового зусилля, боротьбою мотивів, автономністю, певною творчістю, емоційними переживаннями, забарвленістю морально-етичними міркуваннями, усвідомленістю та відсутністю визначеності. За В.А. Роменцем, для будь-якої епохи історії та культурного філогенезу можливе цілісне встановлення певної психологічної теорії існування людей за допомогою аналізу вчинку, дослідження його структури та роз'яснення його компонентів [22].

Вчинок, як вважав В.А. Роменець, має структуру:

- 1.) Ситуація вчинку, яка безпосередньо створює умови для вчинку;
- 2.) Мотивація вчинку, яка опосередковує та пояснює вчинок;
- 3.) Акт вчинку – безпосередньо дія вчинку;
- 4.) Післядія, яка має на меті усвідомлення вчинку та його наслідків і для особистості, і для оточення [16].

Власне дія вчинку (акт вчинку) – це лише компонент самого вчинку: «Психологічна картина звершення вчинку починається з надання значення феноменам матеріального світу. Це – ситуація. Значення, надане феноменам, але протиставлене їм як невідповідним, є мотивацією вчинку. Акт перетворення феномена з тим, щоб він відповідав ідеальному моменту мотивації, становить сам вчинковий акт» [25;16]. Уособленням соціально визнаного вчинку в сучасних реаліях є захисники України, адже щоденно вони здійснюють героїчний Вчинок, визнаний у всьому світі.

За даними української дослідниці О.М. Христенко, більшість людей переоцінюють систему цінностей в надзвичайних умовах, особливо в умовах війни. Здебільшого пріоритетними цінностями стають сімейні та національні

цінності. До них також приєднуються такі як віра, свобода, мир, єдність, гідність та добродієність, - для людей в умовах бойових дій та війни загалом ці цінності стають базовими та фундаментальними. Важливою цінністю, за дослідженням О.М. Христенко, вважається національна єдність – її називають «найважливішою цінністю у боротьбі з ворогом» [31].

Отже, особистість може прагнути до реалізації своїх можливостей та свідомого вибору подальшої поведінки, незважаючи на війну, якщо вона має прагнення віднайти сенс життя у навколишньому середовищі. Безперечно життя людини в умовах війни не можна порівнювати з життям людини у звичних умовах. В період воєнного часу особистість піддається тривалому стресовому впливу, втрачає сенс життя як такий, намагається адаптуватися до війни, а також ризикує отримати значну шкоду психічному здоров'ю і, як наслідок, фізичному. Наразі особлива увага прикута до нашого майбутнього, де значущу роль в ньому відіграє і має надалі відігравати саме молодь, котра максимально демонструє активну громадянську позицію на відбудову України після завершення війни. Тому соціальні уявлення саме молоді і стали об'єктом нашого дослідження.

Висновки до I розділу

У проведеному теоретичному аналізі проблеми соціальних уявлень було виявлено кілька основних аспектів нашого дослідження.

Соціальні уявлення є інструментом пізнання соціуму, позаяк власне уявлення створюється з урахуванням досвіду групи/спільноти, її діяльності, а також має відсилки до набутих в процесі отримання цього досвіду життєвих міркувань та цінностей.

У структурі соціальних уявлень виділяють три структурні компоненти. Такими компонентами є інформація (сукупність знань про об'єкт), поле уявлень (вираженість обґрунтування змісту) та установка (ставлення особистості до об'єкта уявлення). Прийнято вважати установку домінуючою над рештою компонентів, адже може функціонувати при недостатній інформованості або нечіткому полі уявлень.

Соціальні уявлення виконують передусім поведінкову та адаптаційну функцію. Поведінкова функція обумовлює поведінку людини, на яку впливають соціальні інститути та власне уявлення. Адаптаційна функція передбачає два основних аспекти: адаптування реальності до власних поглядів та адаптування особистості до реальності.

Для періоду молодості характерне прагнення до створення сім'ї та народження дітей, найоптимальніший вік для встановлення міцних стосунків як партнерських, так і дружніх, характерна професійна самоідентифікація та поява професійної майстерності у обраній професії, а також пік працездатності людини та її фізіологічних можливостей загалом. Оскільки молодь має відносно лабільну систему цінностей, особливо важливим для суспільного життя в сучасних умовах є розвиток національної ідентичності та самосвідомості молодих людей. Власне національна ідентичність постає базою формування образу захисника (захисниці) в уявленнях української молоді.

В умовах воєнного часу баланс нервової системи порушується. Стрес стає основною реакцією, організм виснажується і фізично, і психічно, починає домінувати парасимпатична нервова система як захисний механізм. Вона провокує зміни в поведінці, такі як апатія та пасивність, оскільки організм потребує економії власних ресурсів аби вижити. Тривалий стрес організму або одна надстресова подія призводять до багатьох наслідків, серед яких і посттравматичний стресовий розлад. Зазначимо, що ПТСР розвивається не у всіх людей, які пережили травмуючі події, адже для його розвитку необхідні передумови. Заразом навіть в таких умовах уявлення людини про певну особистість або узагальнений образ виконують свої функції адаптування реалій до вже існуючих ставлень і цінностей особистості та адаптацію самої особистості до сучасних реалій.

Враховуючи вищенаведене, молодість є періодом найвищої свідомої активності в житті людини. В сучасних реаліях особливо важливо максимально зберігати цю активність та психічне здоров'я молоді загалом, формувати позитивну соціальну думку про захисників України, адже саме молодь має потенціал для творіння майбутнього України. Звісно, погляди чоловіків та жінок можуть відрізнятися на певні аспекти суспільного життя та образ захисника України під час війни. Відтак теоретичне аналізування обраної проблеми констатувало та обґрунтувало важливість його емпіричного дослідження.

РОЗДІЛ 2.

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ОСОБЛИВОСТЕЙ СОЦІАЛЬНИХ УЯВЛЕНЬ МОЛОДІ ПРО ЗАХИСНИКА В УМОВАХ ВІЙНИ

2.1. Характеристика вибірки та методів емпіричного дослідження

У дослідженні взяло участь 61 особа молодого віку (22-34 роки): 31 жінка та 30 чоловіків, які проживають в м. Чернігові. Середній вік досліджуваних складає 29,5 років. Базою дослідження виступило інтернет-опитування, проведене за допомогою ресурсу Google-Форми.

Для реалізації мети нашого дослідження нами були використані наступні методи вивчення: метод семантичного диференціалу та метод анкетування (Додаток А).

Метод семантичного диференціала був свого час запропонований Ч. Осгудом. Ця методика суб'єктивного шкалювання передбачає і метод контрольованих асоціацій. Загалом, семантичний диференціал – це техніка вимірювання ставлення особистості до певного явища, що базується на дослідженні семантичних зв'язків певних значень та застосуванні факторного аналізу. Це дозволяє формувати суб'єктивне поле семантики.

Процедура проведення такого дослідження проходить наступним чином: досліджуваному пропонують оцінити кожне з запропонованих слів-стимулів на спеціально створеному дослідником бланку. В бланку наведений підбір опозиційних шкал, які являють собою характеристики предмета оцінювання з запропонованими антонімами. Досліджуваний має визначити відповідність предмета характеристиці, відмітивши цифру від 1 до 7 (1 – відповідність одній характеристиці, 7 – протилежній до неї). Сама процедура дослідження передбачає, що досліджуваний співвідносить власні внутрішні переживання з запропонованою шкалою, тим самим оцінюючи заданий предмет.

Метод семантичного диференціала передбачає відповідь на питання дослідження:

- 1) Різниця оцінки конкретного поняття декількома досліджуваними (або ж групами досліджуваних);
- 2) Різниця оцінки кількох понять одним досліджуваним або однією групою;
- 3) Різниця оцінки конкретного поняття досліджуваним або групою досліджуваних у різний період часу (наприклад, зафіксувати зміни семантики понять під впливом певних явищ соціального життя).

Формування поля семантики та визначення розташування об'єкта у семантичному полі виконують важливі практичні функції у таких сферах суспільного життя: у сфері маркетингу, у сфері гендерної психології, у сфері економіки, у сфері соціальної психології та соціології, у сфері політики та політичної психології, у сфері менеджменту та організаційної психології.

Представлене емпіричне дослідження передбачало :

- 1 етап – формування вибірки для участі в емпіричному дослідженні;
- 2 етап – вивчення уявлень української молоді про захисника допомогою семантичного диференціалу, адаптованого нами для представленого дослідження в процесі теоретичного аналізу;
- 3 етап – вивчення уявлень молоді про образ захисника в умовах війни та узагальненого ставлення молоді до образу захисника за допомогою анкетування;
- 4 етап – вивчення індикаторів та особливостей соціальних уявлень української молоді про захисника (захисниці) України в умовах війни. Основні параметри: вік, стать. Математична обробка даних: визначення середніх значень, мода, критерій Манна-Уїтні (U-тест);
- 5 етап – аналіз та інтерпретація отриманих даних дослідження. Оформлення рисків 2.1.-2.16 та таблиці 2.1.;

6 етап – формулював висновків за результатами проведеного дослідження та надання психологічних рекомендацій щодо заходів національно-патріотичного спрямування серед молоді.

На основі отриманих результатів формувалася комп'ютерна база даних, обробка якої дала змогу зробити низку інтерпретацій та висновків щодо гавань даного дослідження. Критерієм визначеності даних стало використання методів математичної статистики із застосуванням пакету прикладних статистичних засобів (SPSS 17.0 for Windows: процентильна статистика, метод порівняння середніх рангових значень (критерій Манна-Уїтні (U-тест). Була застосована і процедура контент аналізу. Окремі результати згруповано та наведено в таблицях, рисунках та додатках.

Обраний підхід дав змогу отримати об'єктивну та вірогідну інформацію щодо уявлень української молоді про образ захисника (захисниці) України в умовах воєнного часу.

2.2. Опис результатів дослідження специфіки соціальних уявлень української молоді про захисника під час російсько-української війни XXI ст.

Спочатку розглянемо отримані результати за методом «семантичний диференціал». Цей метод презентував уявлення молодих жінок та чоловіків про захисника України в умовах воєнного стану. Оцінювання відбувалося за 15 дихотомічними дескрипторами, що характеризували особистість захисників, а саме: «Сила», «Привабливість», «Мужність», «Рішучість», «Відповідальність», «Діяльність», «Енергійність», «Чесність», «Здоров'я», «Чуйність», «Відкритість», «Дружність», «Справедливість», «Спокій». Спершу розглянемо загальну оцінку українською молоддю «Сили» захисників (рис. 2.1.).

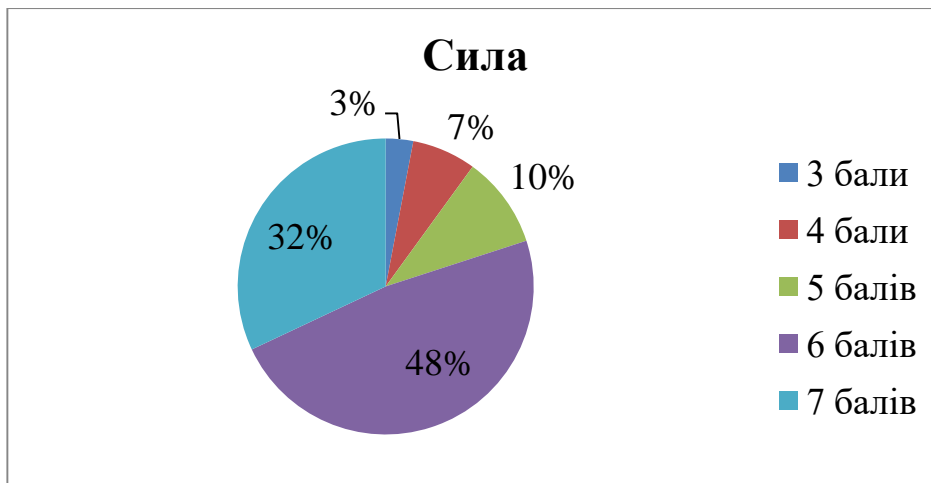

Рис. 2.1. Оцінка «Сили» захисників України в уявленнях української молоді (у %).

Більшість респондентів – 48% – оцінили «Силу» захисників України на 6 балів. 32% досліджуваних оцінили «Силу» захисників на 7 балів. 5-ма балами «Силу» захисників України оцінили 10% опитаної молоді. 7% респондентів оцінили «Силу» захисників на 4 бали, решта – 3% – оцінили цей показник в 3 бали. На нашу думку, така висока оцінка показника «Сила» більшістю респондентів характеризує усвідомлення молодими українцями соціально визнаного подвигу українських військових у боротьбі з країною-агресором. Наступними розглянемо отримані результати за шкалою Привабливості (рис. 2.2.).

Рис. 2.2. Оцінка «Привабливості» захисників України в уявленнях української молоді (у %).

У 7 балів «Привабливість» захисників України оцінили 15% респондентів. 39% досліджуваних оцінили «Привабливість» захисників у 6 балів. Ще 23% опитаної молоді оцінили показник «Привабливості» у 5 балів. 4-ма балами «Привабливість» захисників оцінили 10% респондентів. Ще 13% досліджуваних оцінили «Привабливість» захисників у 3 бали. На нашу думку, особливість оцінки більшістю досліджуваних високим балом показника «Привабливість» полягає у визначенні молоддю захисників як «своїх» та «хороших», що створює привабливий та «рідний» образ. Наступними розглянемо отримані результати за шкалою «Мужність» (рис. 2.3.).

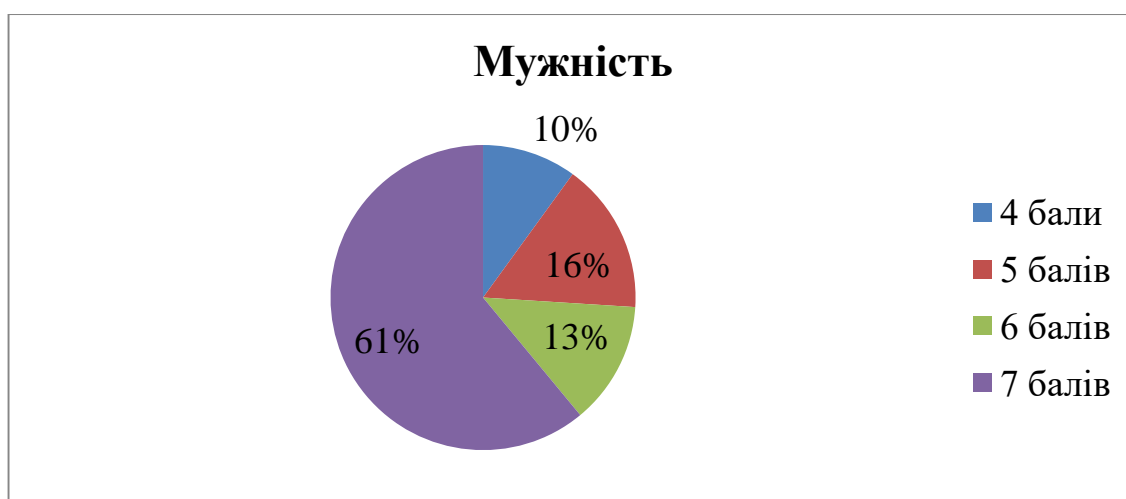

Рис. 2.3. Оцінка «Мужності» захисників України в уявленнях української молоді (у %).

Більшість респондентів – 61% – оцінили «Мужність» захисників України в умовах воєнного часу у 7 балів. Ще 13% досліджуваних оцінили «Мужність» захисників у 6 балів. 5-ма балами «Мужність» захисників України оцінили 16% опитаних молодих людей. Ще 10% досліджуваних оцінили «Мужність» захисників у 4 бали. На нашу думку, такі результати за показником «Мужність» продемонстровані досліджуваними у зв'язку з усвідомленням молоддю того факту, що захисники стають на захист українців ціною власного здоров'я та життя, але незважаючи на це боронять

Україну, долаючи всі свої страхи. Наступною розглянемо характеристику «Рішучість» (рис. 2.4.).

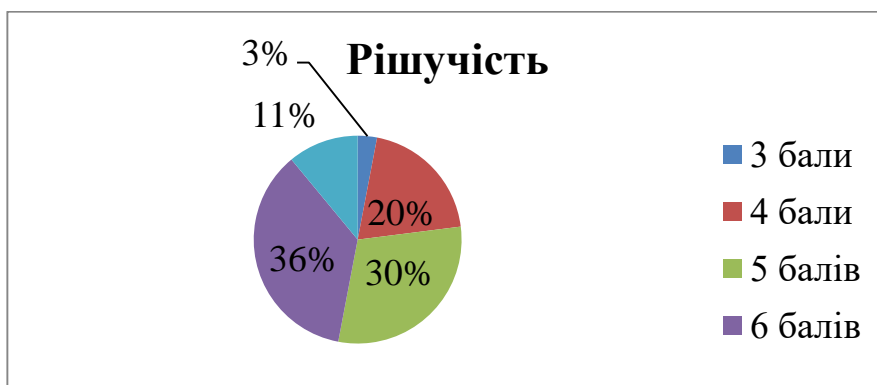

Рис. 2.4. Оцінка «Рішучості» захисників України в уявленнях української молоді (у %)

11% респондентів в своїх уявленнях оцінюють «Рішучість» захисників України у 7 балів. Більшість досліджуваних – 36% – оцінили «Рішучість» захисників у 6 балів. Ще 30% опитаних оцінили «Рішучість» захисників України на 5 балів. 20% респондентів оцінюють «Рішучість» захисників України в 4 бали. Решта – 3% – оцінили «Рішучість» захисників у 3 бали. Далі розглянемо оцінену «Відповідальність» захисників України в уявленнях української молоді (рис. 2.5.).

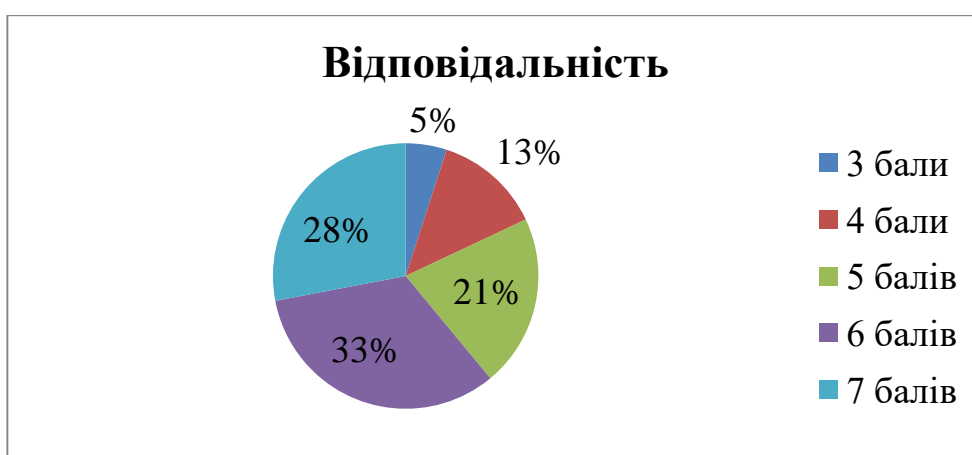

Рис. 2.5. Оцінка «Відповідальності» захисників України в уявленнях української молоді (у %)

Найбільше респондентів (33%) оцінили «Відповідальність» захисників України у 6 балів. 28% досліджуваних оцінили «Відповідальність» захисників у 7 балів. У 5 балів «Відповідальність» як особистісну рису захисників України оцінили 21% респондентів. 13% опитаних оцінили «Відповідальність» захисників у 4 бали. Решта – 5% респондентів – оцінили «Відповідальність» захисників України у 3 бали. На нашу думку, така оцінка характеризує визнання молоддю усвідомленого та відповідального ставлення захисників до оборони України. Наступною характеристикою особистості захисника України розглянемо «Діяльність» як готовність до дій (рис. 2.6.).

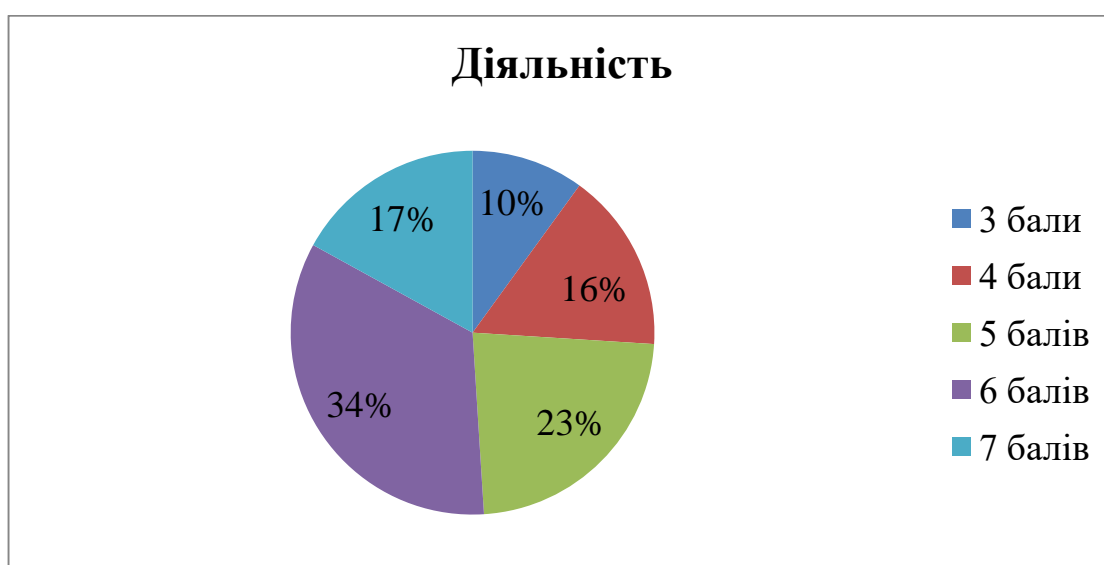

Рис. 2.6. Оцінка «Діяльності» захисників України в уявленнях української молоді (у %)

У 7 балів «Діяльність» захисників як готовність особистості до дій оцінили 17% опитаних. Більшість респондентів – 34% – оцінили готовність до дій захисників України у 6 балів. 5-ма балами готовність до дій у захисників України оцінили 23% досліджуваних. Ще 16% респондентів оцінили готовність захисників до дій у 4 бали. Решта – 10% опитаної молоді – оцінили готовність до дій у захисників України в 3 бали. Далі розглянемо «Енергійність» як особистісну характеристику захисників України (рис. 2.7.).

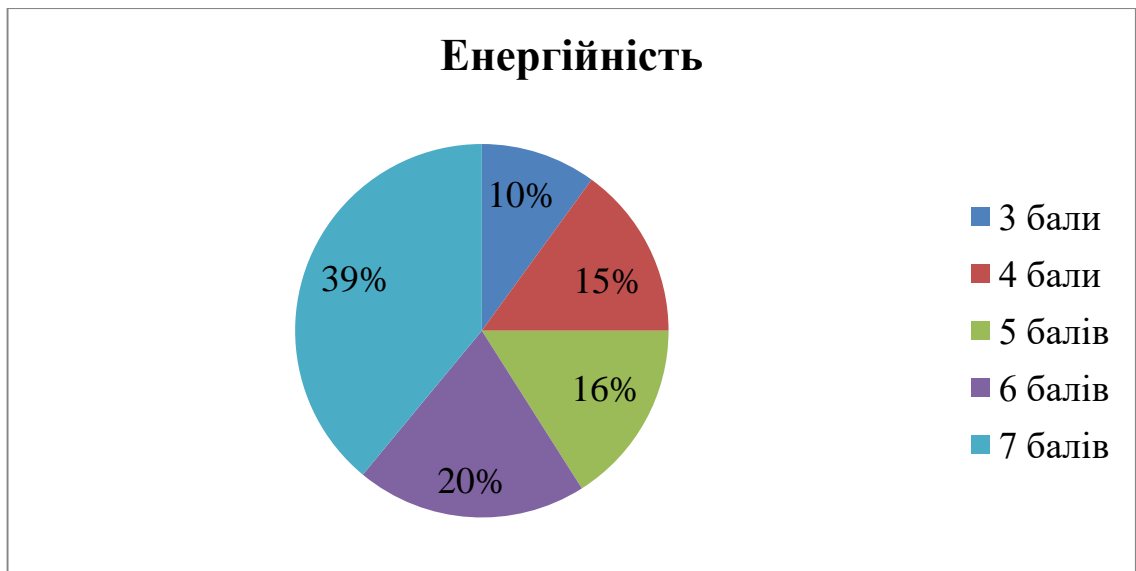

Рис. 2.7. Оцінка «Енергійності» захисників України в уявленнях української молоді (у %)

Більшість опитаних (39%) оцінили «Енергійність» захисників України у 7 балів. Менше – 20% респондентів – оцінили «Енергійність» захисників у 6 балів. 16% досліджуваних оцінили енергійність захисників України в умовах воєнного часу у 5 балів. Ще 15% опитаних оцінили енергійність захисників як особистісну характеристику в 4 бали. Решта – 10% досліджуваних – оцінили енергійність захисників у 3 бали. На рисунку 2.8. зображена діаграма відсоткового співвідношення уявлення молоді про «Чесність» захисників України під час воєнного часу.

Рис. 2.8. Оцінка Чесності захисників України в уявленнях української молоді (у %)

Більшість досліджуваних – 51% – оцінили «Чесність» захисників у 5 балів. 23% респондентів «Чесність» захисників України оцінили у 4 бали. Ще 20% досліджуваних оцінили «Чесність» захисників у 6 балів. Найвищим балом «Чесність» захисників України в умовах воєнного часу оцінили 6% опитаних. На нашу думку, таке усереднене значення отриманих результатів може демонструвати в певній мірі недовіру до захисників, адже детальний опис всіх подій, які відбуваються на передовій, захисники не розповідають широкий загал: через власне небажання і через заборону. Крім того, в соціумі існує думка, що багато інформації приховується від населення. Наступними розглянемо уявлення української молоді про «Здоров'я» захисників України (рис. 2.9.).

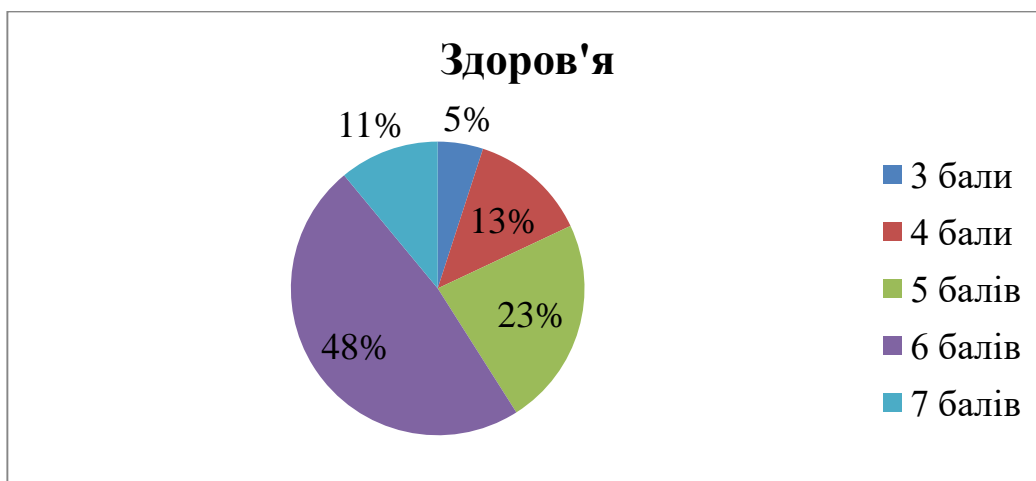

Рис. 2.9. Оцінка «Здоров'я» захисників України в уявленнях української молоді (у %)

11% респондентів в своїх уявленнях оцінюють «Здоров'я» захисників України у 7 балів. Більшість досліджуваних – 48% – оцінили «Здоров'я» захисників у 6 балів. Ще 23% опитаних вважають, що захисники України мають «Здоров'я», оцінене на 5 балів. 13% респондентів оцінюють «Здоров'я» захисників України в 4 бали. Решта – 5% – оцінили «Здоров'я» захисників у 3 бали. Наступною характеристикою захисників України розглянемо «Чуйність» в уявленнях української молоді (рис. 2.10.).

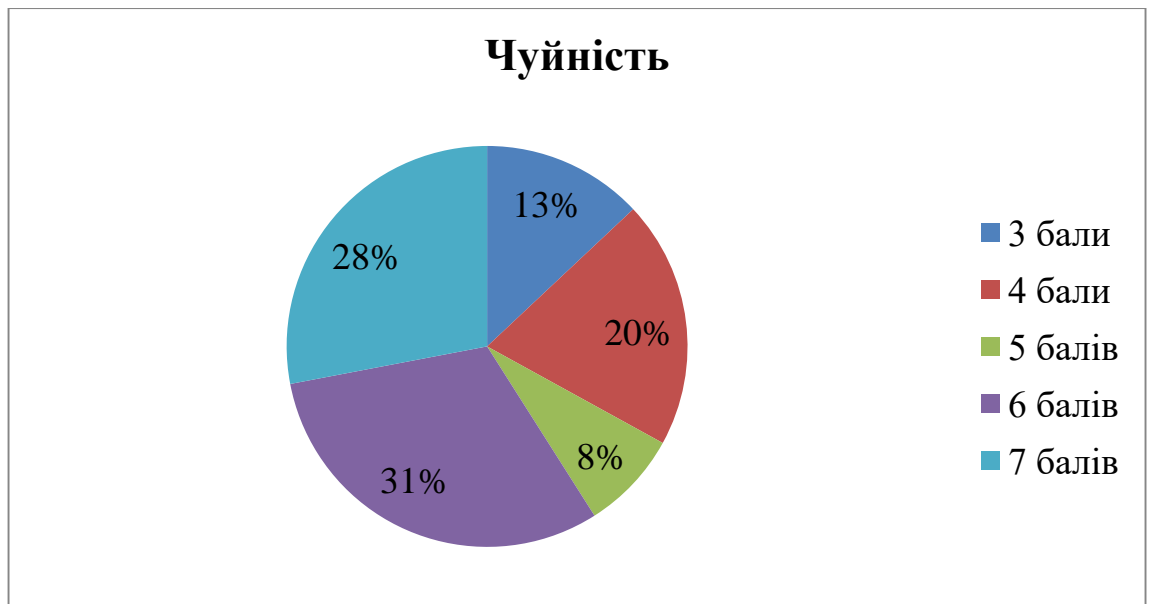

Рис. 2.10. Оцінка «Чуйності» захисників України в уявленнях української молоді (у %)

Більшість респондентів (31%) оцінили «Чуйність» захисників України в умовах воєнного часу у 6 балів. Дещо менше досліджуваних – 28% – оцінили «Чуйність» захисників у 7 балів. 8% опитаних оцінили «Чуйність» захисників у 5 балів. 4-ма балами «Чуйність» захисників України оцінили 20% респондентів. Решта опитаних – 13% – оцінили «Чуйність» захисників як особистісну рису у 3 бали. Як бачимо, більшість респондентів оцінили цей показник високим балом, що, на нашу думку, може вказувати на існування уявлення про те, що захисники України боронять життя всіх українців і, першочергово, людей, що опинилися під обстрілами, а також часто рятують і тварин, що опинилися в зоні бойових дій. Наступною рисою захисників, яку оцінили представники української молоді, розглянемо «Відкритість» (рис.2.11.).

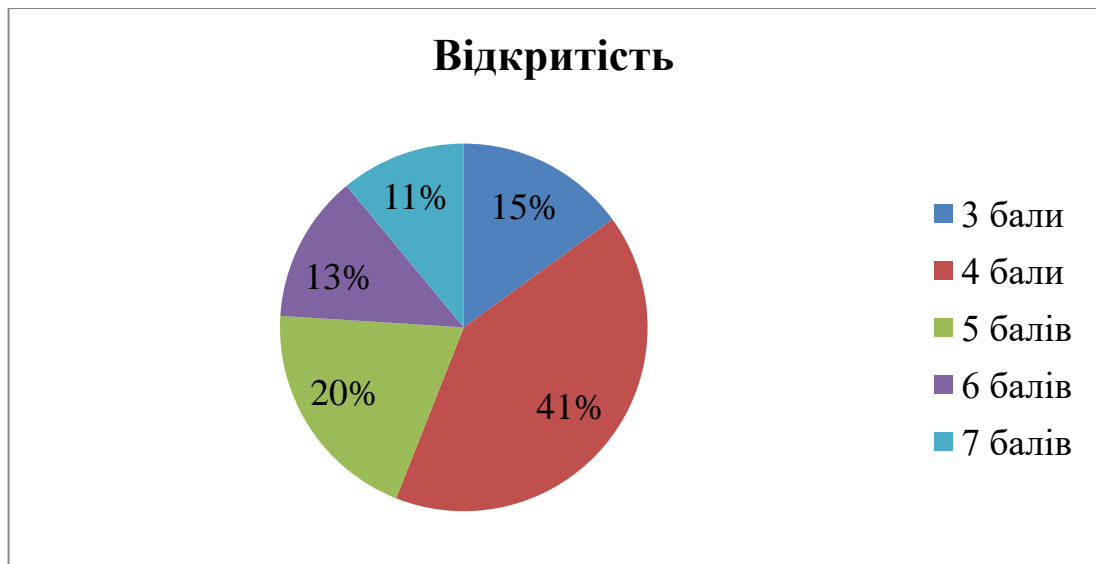

Рис. 2.11. Оцінка «Відкритості» захисників України в уявленнях української молоді (у %)

У 7 балів «Відкритість» захисників як рису особистості оцінили 11% опитаних. 5-ма балами «Відкритість» захисників України оцінили 20% досліджуваних. Ще 13% респондентів оцінили «Відкритість» захисників у 6 балів. Більшість респондентів – 41% – оцінили «Відкритість» захисників України у 4 бали. Решта – 15% опитаної молоді – оцінили «Відкритість» захисників України в 3 бали. На нашу думку, більшість досліджуваних визначила цей показник середнім балом у зв'язку з відсутністю повної розгорнутої інформації від захисників щодо подій з передової, а також певною закритістю захисників, які брали участь в активних бойових діях та повернулися не такими, якими звикли бачити їх знайомі та близькі. Далі розглянемо «Впевненість» як особистісну характеристику захисників України (рис.2.12.).

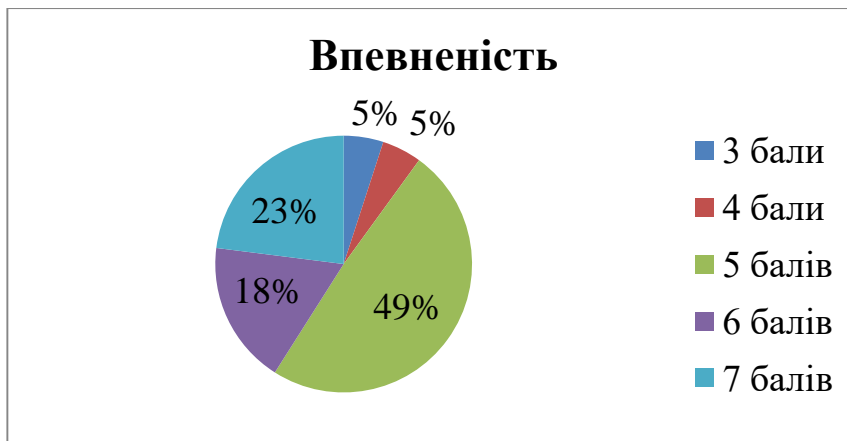

Рис. 2.12. Оцінка «Впевненості» захисників України в уявленнях української молоді (у %)

Більшість опитаних (49%) оцінили «Впевненість» захисників України у 5 балів. Менше – 23% респондентів – оцінили «Впевненість» захисників у 7 балів. 18% досліджуваних оцінили «Впевненість» захисників України в умовах воєнного часу у 6 балів. Ще 5% опитаних оцінили «Впевненість» захисників як особистісну характеристику в 4 бали. Решта – 5% досліджуваних – оцінили «Впевненість» захисників у 3 бали. На рисунку 2.13. зображена діаграма відсоткового співвідношення уявлення молоді про «Дружність» захисників України під час воєнного часу.

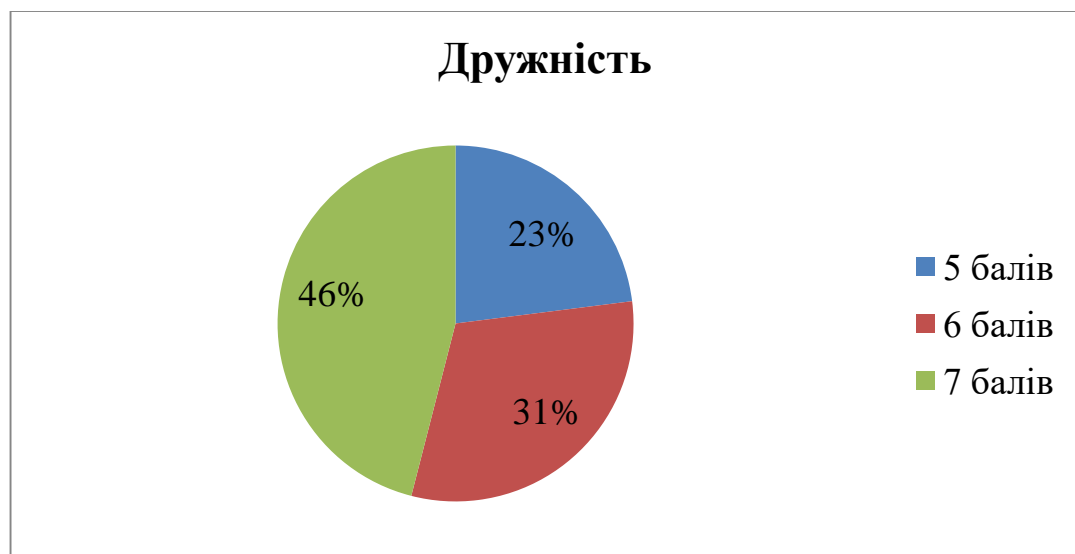

Рис. 2.13. Оцінка «Дружності» захисників України в уявленнях української молоді (у %)

Найбільше респондентів (46%) оцінили «Дружність» захисників України у 7 балів. 31% досліджуваних оцінили «Дружність» захисників у 6 балів. У 5 балів «Дружність» як особистісну рису захисників України оцінили 23% респондентів. На нашу думку, висока оцінка цього показнику більшістю досліджуваних демонструє ідентифікацію захисників України як «своїх» серед молоді. Наступною характеристикою особистості захисника України розглянемо «Справедливість» (рис. 2.14.).

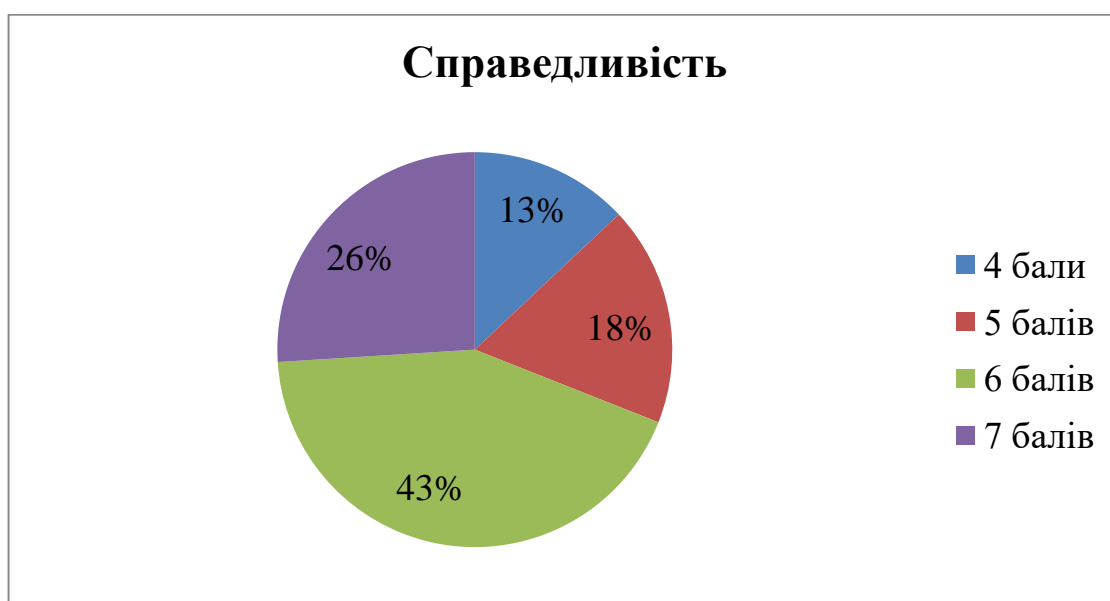

Рис. 2.14. Оцінка «Справедливості» захисників України в уявленнях української молоді (у %)

У 7 балів «Справедливість» захисників України оцінили 26% респондентів. 43% досліджуваних оцінили «Справедливість» захисників у 6 балів. Ще 18% опитаної молоді оцінили показник «Справедливості» у 5 балів. 4-ма балами «Справедливість» захисників оцінили 13% респондентів. На нашу думку, отримані результати можуть свідчити про визначення молоддю роботи захисників України проти ворогів як єдино правильну та виправдану. Наступними розглянемо отримані результати за шкалою «Спокій» (рис. 2.15.).

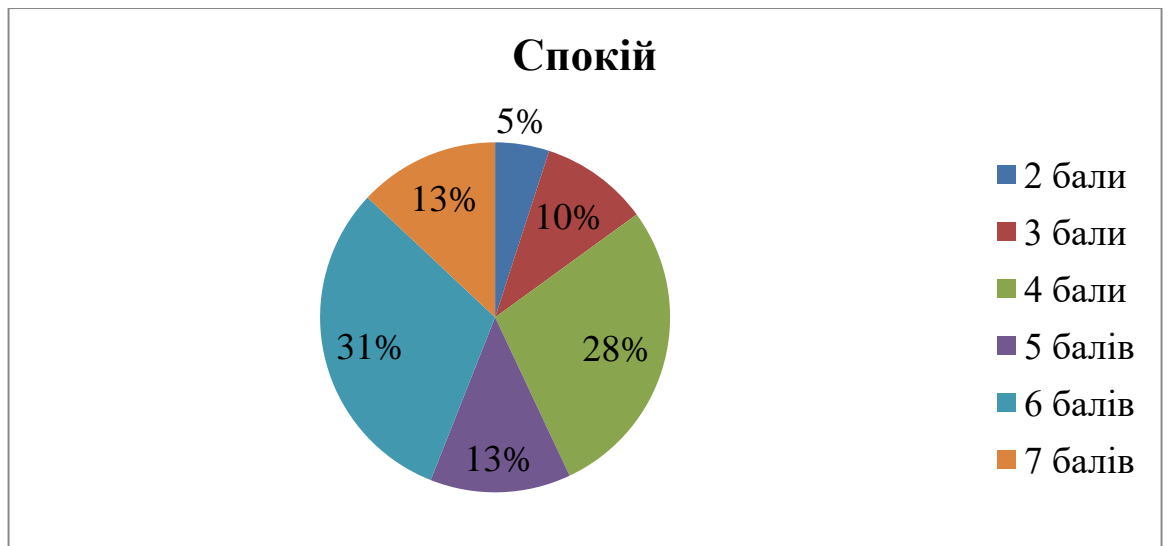

Рис. 2.15. Оцінка «Спокою» захисників України в уявленнях української молоді (у %)

13% респондентів в своїх уявленнях оцінюють «Спокій» захисників України у 7 балів. Більшість досліджуваних – 31% – оцінили «Спокій» захисників у 6 балів. Ще 13% опитаних оцінили «Спокій» захисників України на 5 балів. 28% респондентів оцінюють «Спокій» захисників України в 4 бали. 10% опитаних оцінили «Спокій» захисників у 3 бали. Решта – 5% – оцінили «Спокій» захисників України в умовах воєнного часу у 2 бали. На нашу думку, така градація результатів пов’язана з тим, що захисники, які повертаються з передової демонструють знервовану поведінку.

Далі розглянемо результати анкетованого опитування української молоді про захисників України в період воєнного стану. Анкетування проводилося в форматі інтернет-дослідження. Запитуючи у респондентів щодо асоціації фрази «Захисник України», нами були отримані результати, наведені на рисунку 2.16.

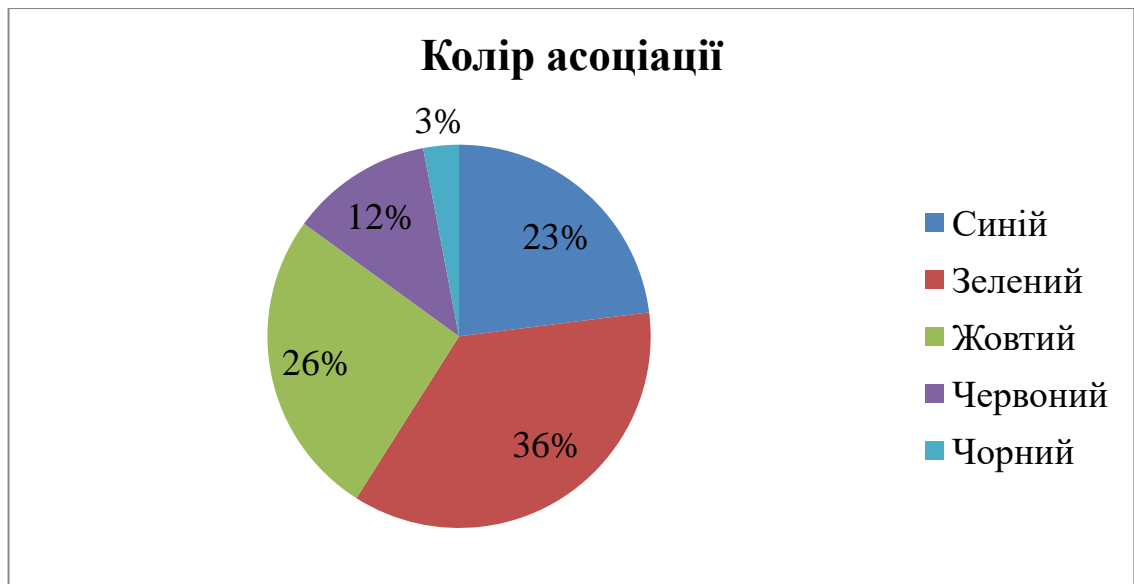

Рис. 2.16. Асоціації кольору української молоді з фразою «Захисник України»

Згідно отриманих результатів, більшість респондентів – 36% – обрали зелений колір як асоціацію з фразою «Захисник України», – на нашу думку, це пов’язано насамперед з кольором форми захисників, а також може асоціюватися з відчуттям безпеки, яку забезпечують захисники для українців. Крім того, зелений колір може асоціюватися з надією на мир та спокоєм.. Ще 26% досліджуваних асоціацією обрали жовтий колір – це може, на нашу думку, асоціюватися з радістю від перемог українських захисників та поваги до образу захисника загалом. Крім того, жовтий викликає в українців асоціацію з державним прапором. Дещо менше опитаних (23%) обрали синій колір, асоціюючи його з фразою «Захисник України», – на нашу думку, цей колір обраний респондентами через асоціацію з прапором України, а також синій асоціюється з довірою та спокоєм. 12% респондентів обрали червоний колір як асоціацію до запропонованої фрази, – на нашу думку, респонденти обрали цей колір у зв’язку з асоціацією війни із образом захисника, крім того червоний колір символізує кров та вогонь, але і свободу. До того ж червоний колір асоціюється з прапором націоналістичного соціального руху в Україні. Ще 3% досліджуваних проасоціювали чорний колір з фразою «Захисник

України», – на нашу думку, респонденти обрали саме цей колір через сум та тугу, пов'язану із загибеллю захисників. Інші кольори в анкетах не були згадані респондентами.

За результатами анкетування також було отримано такі дані:

1.) 76% респондентів (84% жінок, 68% чоловіків) вважають, що захисники в період воєнного стану роблять усе можливе задля захисту України, проте ще 24% (16% жінок, 32% чоловіків) мають протилежну думку;

2.) 88% досліджуваних (92% жінок, 80% чоловіків) вказали, що вважають справедливими дії захисників щодо окупантів, решта – 12% опитаних (8% жінок, 20% чоловіків) – вказали, що не вважають дії захисників справедливими щодо ворогів;

3.) 84% респондентів (88% жінок, 80% чоловіків) визначили своє загальне ставлення до захисників як позитивне, на противагу – 16% (12% жінок, 20% чоловіків) опитаних вказали протилежну думку;

4.) Захисників України вважають героями 76% (80% жінок, 64% чоловіків) досліджуваних, решта – 24% респондентів (20% жінок, 36% чоловіків) – не вважають захисників героями;

5.) 78% опитаної молоді (88% жінок, 60% чоловіків) зазначили, що допомагають захисникам у доступний їм спосіб, 22% (12% жінок, 40% чоловіків) – не допомагають захисникам України;

6.) 36% респондентів (16% жінок, 32% чоловіків) відмітили, що планують вступити до лав захисників України, ще 64% досліджуваних (84% жінок, 68% чоловіків) не мають в планах вступ до лав захисників;

7.) За уявленням про мотивацію захисників вступу до лав Збройних Сил України респонденти розподілилися таким чином: 24% (32% жінок, 20% чоловіків) – прагнення захистити свою державу, 16% (28% жінок, 12% чоловіків) – прагнення заробити кошти, 32% (20% жінок, 40% чоловіків) – безвихідністю з ситуації отримання повістки, 28% (20% жінок, 28% чоловіків) – прагненням знищити ворога.

До того ж досліджувані писали по 3 характеристики захисників України на власний розсуд. Найчастіше зустрічалися такі якості: кмітливість, гумор, оптимізм, доброта, відчайдушність, уважність та серйозність, – ці якості зустрічалися в анкетах 32-36% респондентів. Зустрічалися також такі характеристики як: розгубленість, розпач, мстивість, гнів, нахабність, – ці якості зустрічалися в анкетах 16-20% досліджуваних.

Після отримання первинних результатів дослідження, проведено порівняння уявлень про особистість захисника України між чоловіками та жінками молодого віку. Було застосовано U-критерій Манна-Уїтні. Результати наведені у таблиці 2.1.

Таблиця 2.1.

Результати порівняння уявлень про особистісні характеристики захисників України між чоловіками та жінками

№	Характеристика	Жінки	Чоловіки
1.	Сила	6,39	5,4
2.	Привабливість	6	4,63
3.	Мужність	6,65	5,83
4.	Рішучість	5,65	5,1
5.	Відповідальність	5,84	5,27
6.	Діяльність	5,71	4,97
7.	Енергійність	5,94	5,37
8.	Чесність	5,58	4,73
9.	Здоров'я	5,9	5,1
10.	Чуйність	5,87	4,93
11.	Відкритість	5,39	4,1
12.	Впевненість	5,97	5
13.	Дружність	6,39	6,07
14.	Справедливість	6,19	5,5
15.	Спокій	5,16	4,8

З метою підтвердження даних, отриманих в результаті кількісно-якісного аналізу, а також оцінки відмінностей між чоловіками та жінками в уявленнях про образ захисника (захисниці) України проведено розрахунок за критерієм Манна-Уїтні (U-тест). Згідно отриманих результатів, виявлено наступні статистично значущі відмінності:

1.) Жінки більше схильні вважати захисників України привабливими, аніж чоловіки (при $p \leq 0,05$). На нашу думку, це пов'язано з тим фактом, що переважна більшість захисників України – чоловіки, тому, жінки оцінюють їх як осіб протилежної статі більш конкретно та емоційно, чоловіки ж здебільшого оцінюють привабливість образу захисника усереднено як загальний показник;

2.) Жінки статистично більше вважають захисників України енергійними, аніж чоловіки (при $p \leq 0,05$). На нашу думку, такі результати можуть бути пов'язані з переконанням у жінок, що захисники роблять усе можливе для захисту держави, чоловіки в цьому плані більш прискіпливі та можуть вважати, що діяльності українських захисників недостатньо, адже війна триває;

3.) Статистично, жінки також більше вважають захисників України дружніми, аніж чоловіки (при $p \leq 0,05$). На нашу думку, ця відмінність криється у реаліях тилу, адже до перевірки чоловіків на блок-постах ставляться більш ретельно та прискіпливо, аніж до осіб жіночої статі, крім того саме на блок-постах захисниками найчастіше видаються повістки до військкоматів, що також є здебільшого негативним фактором у оцінці образу захисника;

4.) Чоловіки статистично менше вважають захисників України спокійними, ніж жінки (при $p \leq 0,05$). На нашу думку, так відбувається через те, що чоловіки-захисники після повернення додому не діляться в повній мірі своїми переживаннями з жінками через їхню емоційність, а особи чоловічої статі сприймають переживання захисників менш емоційно та більш логічно,

крім того, здебільшого чоловіки-захисники не хочуть травмувати жіночу психіку розповідями про власні переживання та їхню причину.

За іншими характеристиками статистично значимих відмінностей в уявленнях чоловіків та жінок молодого віку не виявлено.

Підсумовуючи, соціальні уявлення української молоді про захисників України здебільшого мають позитивне забарвлення. Більшість опитаних допомагають захисникам України та вважають їх героями, а також значна частина респондентів планує вступити до лав Збройних Сил України. Також в уявленнях чоловіків і жінок про особистість захисників виявлені статистично значимі відмінності, наведені вище. Заразом отримані результати мають бути враховані, коли реалізується практична діяльність, спрямована на формування національної ідентичності, самосвідомості та патріотизму молодого покоління, що і буде зроблено.

2.3. Психологічна складова в заходах національно-патріотичного спрямування серед молоді

Основні напрямки національно-патріотичного виховання полягають у формуванні ціннісного ставлення особистості як до себе, так і до оточуючого її середовища, активної життєвої громадської позиції. Загальна Концепція національно-патріотичного виховання молоді (Концепція) була розроблена і затверджена наказом Міністерства освіти і науки України від 06.06.2022 [12]. Еталоном національно-патріотичного виховання постає всебічно і гармонійно розвинена особистість, з розвиненою національною свідомістю, прагненням до саморозвитку та отримання нових знань і компетенцій.

Метою вищевказаної Концепції є формування методологічної основи для оптимальної діяльності органів самоврядування та громадськості відносно виховання молоді як патріотів України, готового до вибудовування суверенної, демократичної, правової держави, здатного знати свої права та адекватно відстоювати їх, виконувати свої громадянські обов'язки, прагнути

до самореалізації, а також готового бути гідним носієм національної української культури. Також Концепція передбачає отримання молоддю досвіду в соціумі, котрий дозволяє набути особистістю таких рис: фізична досконалість, моралізованість, правова та інтелектуальна освіченість, національна гідність.

Як відомо, будь-яка діяльність відбувається поетапно. Цілісний виховний процес в загальному розумінні передбачає нормативні акти та закони, мету та виховні завдання, конструктивна взаємодія учасників виховного процесу, цілісність та ієрархізованість методик реалізації мети виховання, а також діагностування ефективності виховання. Цілісний та послідовний виховний процес є запорукою ефективного виховання національного патріотизму.

Процес реалізації ефективного виховання патріотизму поділяється на кілька етапів:

- 1.) Формування мети, завдань та методів виховного процесу;
- 2.) Створення системи уявлень про українську національність та формування патріотичних цінностей. Цей етап передбачає формування поваги до історії України, українського фольклору, українських традицій та сучасної української культури;
- 3.) Створення умов для формування інтересу та потреби вивчення українського фольклору, а також актуалізації національно-патріотичних цінностей;
- 4.) Створення ціннісних орієнтацій у їх національно-патріотичному аспекті, спрямування особистості до патріотизму та культурно-історичної діяльності.

У зв'язку з масштабними соціально-політичними трансформаціями, в Україні припинила існувати колишня система виховання ідеологічної свідомості та, як похідна від неї, застаріла радянська система військово-патріотичного виховання. Позаяк зруйнувалися старі цінності, що духовно зміцнювали ідеологію радянського суспільства, на їхнє місце стали ідеї

українського патріотизму та націоналізму. Зникнення комплексу так званої історичної неповноцінності часто обертається запеклим націоналізмом. Характерною рисою патріотизму є визнання загальнолюдських цінностей та їхньої пріоритетності, що відрізняє власне патріотизм від націоналізму, де інтереси інших народів здебільшого ігноруються заради реалізації інтересів власного народу.

Вдосконалення системи національно-патріотичного виховання молодих українців передбачає використання накопиченого досвіду минулих поколінь та накопичення нового досвіду, і на основі загальнонаціонального досвіду формувати нові традиції та відроджувати давно забуті ігри, традиції та обряди. Такі національні традиції мають розроблятися для усіх соціальних груп і повинні враховувати вікові та психічні особливості.

Задля визначення ефективності національно-патріотичного виховання існують такі критерії: когнітивні, емоційно-мотиваційні та діяльнісні. Кожен критерій несе власне відповідну функцію. Когнітивний критерій національно-патріотичного виховання демонструє засвоєння національних цінностей, до яких належать загальнолюдські цінності, морально-гуманістичні, конституційні, суспільно-громадянські, професійні, культурні та ін.. Інформаційний (когнітивний) критерій відтворюється у показниках: знання актуальних подій в Україні, володіння рідною мовою, знання власного родинного дерева, сприйняття військових традицій, вивчення національної культури та мистецтва, а також здатність оцінити патріотизм інших осіб.

Емоційно-мотиваційний критерій передбачає такі показники: свідоме особистісне ставлення до держави та участі в її розбудові, прагнення до самовдосконалення, усвідомлення національної гідності, особистісне ставлення до подій в Україні, ставлення до національних традицій та культури. Діяльнісний критерій передбачає такі показники: підвищення авторитету України на міжнародній арені, успішність в оволодінні національними та військовими традиціями, участь у заходах національно-

патріотичного спрямування, участь у розвитку національної культури та національних традицій.

З патріотизмом тісно поєднується національна свідомість особистості, що в свою чергу базується на національній ідентичності. Національна ідентичність поєднує в собі віру в свою націю та її сили, віру в позитивне майбутнє своєї нації, усвідомлення моральних та культурних цінностей, свідоме ставлення до історії свого народу, свідомі вчинки вмотивовані відповідальністю перед державою та любов'ю до неї.

Заходи національно-патріотичного спрямування мають на меті формування патріотизму та національної свідомості молодих громадян. Здебільшого молодь має активну громадянську позицію, тому для неї особливо важливим є розвиток любові до своєї нації, рідної мови та національної культури. Заходи відповідного спрямування актуалізують національну свідомість особистості та соціальні уявлення стосовно своєї національності.

При участі в таких заходах молодь активізує власні знання про свою державу, поглиблює їх та розкриває для себе нові аспекти діяльності держави. Це формує у молоді відчуття гордості за свою країну та національну гідність. Відповідно до Концепції національно-патріотичного виховання, особистість ідентифікує себе з державою саме в той момент, коли має достатньо знань про українську культуру, українські традиції, історію українського народу, та ін.. Важливо в національно-патріотичних заходах актуалізувати знання про Україну та український народ, а також залучати молодь до отримання нової інформації щодо своєї країни та створення мотивації розбудовувати Україну та робити її кращою у всіх аспектах соціального життя.

Відповідно до наведених вище результатів дослідження та Концепції національно-патріотичного виховання нами були сформовані наступні психологічні рекомендації:

- 1.) Дотримуватися чистоти української мови;

- 2.) Виявляти повагу до державного гімну, прапора та гербу;
- 3.) Вшановувати на початку заходу загиблих під час війни хвилиною мовчання;
- 4.) Переконавати молодь, що війна триває тимчасово і це не нормальні умови життя, які рано чи пізно скінчаться;
- 5.) Обґрунтування практичного значення кожного заходу конкретно для молоді у повсякденному житті;
- 6.) Залучення молоді до соціальної роботи у військових шпиталях по догляду за захисниками, які того потребують;
- 7.) Роз'яснювати важливість інформаційної тиші та пояснювати чому захисники не можуть розповідати на загал усього, що відбувається на передовій;
- 8.) Залучати молодь до соціальної роботи по вторинній адаптації захисників до тилових умов життя (після проходження психіатра та психолога);
- 9.) Піклуватися про психічне здоров'я молоді: залучати до масових флеш-мобів та челенджів на оздоровлення та турботу про себе та своє здоров'я;
- 10.) Організовувати національно-патріотичні заходи не лише у формальній та офіційній формі, а й у неформальній обстановці із можливістю на певний час відволіктися від нагальних проблем (наприклад, організація кемпінгу).

Таким чином, національно-патріотичне виховання передбачає заходи національно-патріотичного спрямування для молоді, адже молодь – це майбутнє України та українського народу. Важливим для розвитку патріотизму в суспільстві є формування національної свідомості та національної гідності саме у молоді.

Висновки до другого розділу

В результаті проведеного емпіричного дослідження було встановлено, що здебільшого соціальні уявлення української молоді про захисників України в період воєнного стану здебільшого носять позитивний характер. Нами була створена таблиця семантичного диференціалу, яка покликана виділити основні характеристики захисників та визначити уявлення щодо них. Таким характеристиками стали: Сила, Привабливість, Мужність, Рішучість, Відповідальність, Діяльність, Енергійність, Чесність, Здоров'я, Чуйність, Відкритість, Дружність, Справедливість, Спокій.

Силу захисників більшість респондентів оцінили високим балом, дещо менше досліджуваних оцінили силу на найвищому рівні. Привабливість захисників України більшість опитаних оцінили високим рівнем та рівнем вище середнього. Мужність захисників переважна більшість опитаної молоді оцінили найвищим рівнем. Рішучість захисників України оцінена респондентами здебільшого високим рівнем. Респонденти переважно оцінили Відповідальність захисників високим та найвищим рівнем.

Готовність до дій захисників України досліджувані більшістю оцінили високим рівнем. Енергійність захисників респонденти здебільшого оцінили найвищим рівнем. Щодо Чесності: опитана молодь в своїй більшості оцінила чесність захисників України рівнем вище середнього. Категорію Здоров'я більшість досліджуваних оцінили високим рівнем. Також переважно високим рівнем респонденти оцінили Чуйність захисників України. А Відкритість захисників молодь оцінила на середньому рівні.

Впевненість захисників України респонденти більшістю оцінили рівнем вище середнього. Переважна більшість досліджуваних оцінили Дружність захисників України найвищим рівнем. Справедливість же респонденти здебільшого оцінили високим рівнем. Спокій захисників України опитана молодь оцінила досить суперечливо: від низького рівня до найвищого, проте більшість все ж оцінює Спокій захисників високим рівнем. Для асоціації з фразою «захисник України» молодь обрала синій, зелений,

жовтий, червоний та чорний кольори, – найбільше респондентів обрали зелений колір. Інші кольори досліджуваними не були згадані.

Більшість респондентів вважають, що захисники України роблять все можливе для захисту країни, вважають їхні дії справедливими, визначають своє загальне ставлення до захисників як позитивне та вважають їх героями. Більшість досліджуваних вказали, що допомагають захисникам України у доступний їм спосіб, але самі не планують вступити до лав Збройних Сил України. Досліджувані також зазначили особистісні якості захисників України, які є важливими, на їхню думку, серед них: кмітливість, гумор, оптимізм, доброта, відчайдушність, уважність, серйозність (позитивні якості), розгубленість, розпач, мстивість, гнів, нахабність (негативні якості).

Було встановлено, що жінки вважають захисників України енергійними, дружніми та спокійними більше, аніж чоловіки. Підсумовуючи, соціальні уявлення української молоді про захисників України здебільшого мають позитивне забарвлення. Відповідно до Концепції національно-патріотичного виховання, особистість ідентифікує себе з державою саме в той момент, коли має достатньо знань про українську культуру, українські традиції, історію українського народу, та ін. Важливо в національно-патріотичних заходах актуалізувати знання про Україну та український народ, а також залучати молодь до отримання нової інформації щодо своєї країни та створення мотивації розбудовувати Україну та робити її кращою у всіх аспектах соціального життя.

ВИСНОВКИ

Результати представленої дослідження обґрунтували підстави для формулювання наступних висновків.

1. З'ясовано, що соціальні уявлення є певним інструментом пізнання соціуму, позаяк власне уявлення створюється з урахуванням досвіду групи, її діяльності, а також має відсилки до отриманих в процесі отримання цього досвіду життєвих міркувань та цінностей. В сучасних реаліях особливо важливо максимально зберігати цю активність та психічне здоров'я молоді загалом, формувати позитивну соціальну думку про захисників України, адже саме молодь має потенціал для творіння майбутнього України.

2. Встановлено, що період молодості характеризується фізичним розквітом особистості, піком активності та витривалості. Для періоду молодості характерне прагнення до створення сім'ї та народження дітей, найоптимальніший вік для встановлення міцних стосунків як партнерських, так і дружніх, характерна професійна самоідентифікація та поява професійної майстерності у обраній професії, а також пік працездатності людини та її фізіологічних можливостей загалом.

3. Теоретично досліджено, що в період воєнного часу особистість піддається тривалому стресовому впливу, втрачає сенс життя як такий, намагається адаптуватися до війни, а також ризикує отримати значну шкоду психічному здоров'ю і, як наслідок, фізичному.

4. Емпірично встановлено, що здебільшого соціальні уявлення української молоді про захисників України в період воєнного стану здебільшого носять позитивний характер. Більшість досліджуваної молоді вважає, що захисники України роблять все можливе для захисту країни, вважають їхні дії справедливими, визначають своє загальне ставлення до захисників як позитивне та вважають їх героями. Також респонденти зазначили, що допомагають захисникам України у доступний їм спосіб, але самі не планують вступити до лав Збройних Сил України. Досліджувані

також зазначили особистісні якості захисників України, які є важливими, на їхню думку, серед них є і позитивні (кмітливість, гумор, оптимізм, доброта, відчайдушність, уважність та серйозність), і негативні (розгубленість, розпач, мстивість, гнів, нахабність).

Встановлено, що жінки вважають захисників України енергійними, дружніми та спокійними більше, аніж чоловіки.

З патріотизмом тісно поєднується національна свідомість особистості, що в свою чергу базується на національній ідентичності. Національна ідентичність поєднує в собі віру в свою націю та її сили, віру в позитивне майбутнє своєї нації, усвідомлення моральних та культурних цінностей, свідоме ставлення до історії свого народу, свідомі вчинки вмотивовані відповідальністю перед державою та любов'ю до неї.

5. Заходи національно-патріотичного спрямування мають на меті формування патріотизму та національної свідомості молодих громадян. Здебільшого саме молодь має активну громадянську позицію, тому для неї особливо важливим є розвиток любові до своєї нації, рідної мови та національної культури. Заходи відповідного спрямування актуалізують національну свідомість особистості та соціальні уявлення стосовно своєї національності.

Таким чином, соціальні уявлення молоді про захисників України мають здебільшого позитивне забарвлення. Покращити образ захисників в соціальних уявленнях молоді допомагають заходи національно-патріотичного спрямування, що мають на меті і виховання патріотизму, і національної ідентичності, і створення позитивного іміджу захисників України в умовах сучасних реалій.

Перспективою подальших наукових розвідок стане дослідження соціальних уявлень про захисника не тільки молоді, а й інших вікових груп.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Бакіров В.С. Історичні форми ціннісної свідомості. Вісник Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна. 2001. Вип. 12. № 511. С. 9-15.
2. Балл Г., Нікуленко О. Трактуювання вчинку в теоретичному доробку С. Л. Рубінштейна і В. А. Роменця. *Психологія і суспільство*. 2011. Вип. 2. С. 15-25.
3. Волченко Л. Емпіричні виміри уявлень дівчат і юнаків про соціальні конфлікти в українському суспільстві. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2021. С. 25-37.
4. Дерев'янка С. П. Когнітивна психологія: Навчально-методичні рекомендації. Чернігів: НУЧК імені Т. Г. Шевченка. 2021. 80 с.
5. Дроздов О. Ю. Феномен тероризму в оцінках та уявленнях студентської молоді. 2004. URL: https://www.researchgate.net/publication/29537540_Fenomen_terorizmu_v_ocinkah_ta_uavlennjah_studentskoj_molodi(дата звернення: 14.04.2023).
6. Злобіна О. Особистісна складова суспільних змін: соціологічний контекст. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2003. № 3. С. 32-45.
7. Кірюхін Д., Щербак С. Уявлення про справедливість в Росії та Україні: повсякденність та ідеологія. *Соціологія: теорія, методи, маркетинг*. 2007 № 1. С. 136-150.
8. Когнітивна психологія: комплекс навчально-методичного забезпечення для підготовки бакалаврів усіх напрямів / Укл.: Бреусенко-Кузнецов О. А. К.: НТУУ «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». 2017. 43 с.
9. ПТСР: що треба знати. МОЗ України. 2022. URL: <https://moz.gov.ua/article/health/scho-treba-znati-pro-posttravmatichnij-stresovij-rozlad>(дата звернення: 10.03.2023).
10. Психологія стресу: підручник / за ред. Л. Б. Наугольник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2015. 324 с.

11. Паригін Б.Д. Соціальна психологія як наука. К.. 2003. С. 94.
12. Наказ МОН № 527 від 06.06.2022 Про деякі питання національно-патріотичного виховання в закладах освіти України та визнання таким, що втратив чинність, наказу М іністерства освіти і науки України від 16.06.2015 № 641
13. Неурова А.Б. Психологічні особливості адаптації особистості до діяльності в особливих умовах. Збірник тез III наукового міжкафедрального семінару. Л., 2016. С. 76-80.
14. Осьодло В. І Розвиток професійної мотивації суб'єкта військової діяльності. Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: Зб. наукових праць. К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2011. № 34 (58). С.214-223.
15. Романенко О.В. Соціальні уявлення як об'єкт психологічного дослідження в теоретичних схемах західної соціальної психології. *Право і безпека*. 2005. № 4(4). С. 193-197.
16. Роменець В.А. Історія психології. К.: Вища школа. 1978. 440 с.
17. Роменець В.А. Вчинок і світ людини. Основи психології: Підручник / За ред. О.В. Киричука, А.В. Роменця. 4-е вид., стереотип. К.: Либідь, 1999. С. 383-402.
18. Семенов В.Е. Метод вивчення документів в соціально-психологічних дослідженнях. Л.: Вид-во ЛДУ, 1983. Гл. 2.
19. Соціальні уявлення молоді: особливості та шляхи формування/за ред І. В. ЖаданК. 2007. 235 с.
20. Скориніна-Погребна О.А. Життєві цінності в уявленнях абітурієнтів та їх батьків в сучасному українському суспільстві. *Вісник ОНУ ім. І.І. Мечникова. Психологія*. 2015. Т. 20. Вип. 4(38). С. 124-130.
21. Столярчук О. А. Динаміка пріоритетів професійної діяльності сучасних студентів. Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки. 2017. № 1. С. 179-184.

22. Столярчук О.А. Психологія сучасної сім'ї: навч. посіб. Кременчук: ПП Щербатих О. В., 2015. 136 с.
23. Татенко В.О., Титаренко Т.М. Володимир Андрійович Роменець (1926-1998): життя як вчинок і подія: [Вступна стаття]. Роменець В.А., Маноха І.П. Історія психології ХХ століття : навч. посібник. К.: Либідь, 1998. С. 7-37.
24. Татенко В.О., Роменець В.А. Вчинок як принцип побудови теорії та історії психології. Основи психології: підручник / За ред. О.В. Киричука, А.В. Роменця. 4-е вид., стереотип. К.: Либідь, 1999. С. 169-193.
25. Татенко В.О. Онтогенетичні визначення вчинку. Основи психології: підручник / за ред. О.В. Киричука, А.В. Роменця. 4-е вид., стереотип. К.: Либідь, 1999. С. 424-444.
26. Татенко В.О. Людина. Суб'єкт. Вчинок. Філософсько-психологічні студії / за ред. В.О. Татенка. К., Либідь, 2006. С. 6-10.
27. Титаренко Т.М. Вчинок екзистенції. Основи психології: підручник / за ред. О.В. Киричука, А.В. Роменця. 4-е вид., стереотип. К.: Либідь, 1999. С. 556-573.
28. Ткаченко В. Є. Благополуччя подружніх відносин і його психологічні детермінанти: теоретичний аналіз. *Наука і освіта*. 2010. № 3. С. 113-116.
29. Ткаченко О.М. Поняття особистості в науково-категоріальному апараті психології. *Філософська думка*. 1976. № 6. С. 55-63.
30. Травникова А. О. Психологічні предиктори подружніх відносин у період кризи молодшої сім'ї: магістерська робота; науковий керівник – канд. пед. наук, доц. Л. О. Гапоненко. Кривий Ріг, 2021. 69 с.
31. Франкл В. Людина в пошуках справжнього сенсу. Психолог у концтаборі. К: КСД. 2011 (1946). 160 с.
32. Христенко О.М. Цінності української молоді в часі війни: до питання громадянського виховання майбутніх лікарів. *Розвиток академічної культури в медичній освіті*. 2022. № 2. С. 100-103.

33. Худавердова А. Соціально-психологічні уявлення військовослужбовців про злочин і злочинця. *Теоретичні і прикладні проблеми психології*. 2021. С. 56-64.
34. Шайгородський Ю. Ж. Ціннісні трансформації в період суспільних змін. *Соціальна психологія*. 2009. № 3. С. 86-94.
35. Швалб Ю.М. Возрастная психология: учеб. пособие для студ. вузов / Ю. М. Швалб, И. Ф. Муханова; Киевский национальный ун-т им. Т.Г.Шевченко. К: Лібра, 2005. 304 с.
36. Abric J.-C. Experimental study of group creativity: Task representation, group structure and performance. *European Journal of Social Psychology*. 1971. №1 (3). P. 311-326.
37. Abric J.-C. Jeux, conflit set representations sociales. These pour le Doctorat Lettres. *Universite de Provence. Aix-en-Provence*, 1976.
38. Abric J.-C. A theoretical and experimental approach to the study of social representations in a situation of interaction. *Social Representations* / Ed. by R. M. Farr, S. Moscovici. Cambridge, 1984. P. 169-184.
39. Abric J.-C. Le Laboratoire de psychologie sociale de L'U.E. R. De psychologie d Aix-en-Provence // *Bulletin de Psychologie*. 1984. T. XX-VII. №366. P. 811-812.
40. Abric J.-C. Central system, peripheral system: their functions and roles in the dynamics of social representations. *Paperson social representations*. 1993. V. 2. №2. P. 75-78.
41. Abric J.-C. L'organisation in te rnedes representations sociales: systeme centralet systeme peripherique. *Structure et transformation des representations sociales*. Paris: Delachaux et Niestl6, 1994. P. 73-84.
42. Abric J.-C. L'approche structurale des representations sociales: ddveloppement recents. *Psychologie et Societe*. 2003. №4. P. 81-103.
43. Baffoe M. The lived experience of HIV/AIDS: a postsructural analysis of the impact of stigmatization on identityc on structions and the experiences of

grief for persons living with HIV. Ottawa: Library and Archives Canada. Bibliothugueet Archives Canada, 2007.188 p.

44. Bartlett F. Remembering: A study in experimental and social psychology. Cambridge: AttheUniversityPress, 1950.

45. Baumeister E., Hastings S. Distortions of CollectiveMemory: How Groups Flatterand Deceive Themselves. Collective memory of political events: Social psychological perspectives. Mahwah (N. J.): Lawrence Erlbaum Associates, 1997.P. 277-294.

46. Bruner J. From disposition to context. *Psychologic dedemain*. P, 1982.

47. Chombartde Lauwe M.-J. L'imagede l'enfant et sas ignification personnel set collective. *Bulletinde Psychologic*. 1969-1970. T. XXIII.№11-12.

48. ChombartdeLauwe M.-J. Unmondeautre: l'enfance, desesrepresentations a sonmythe. 1979.№2.

49. ChombartdeLauwe M.-J. La representation des categories sociales domin6es: role social, indrriorisation.*BulletindePsychologic*.1983-1984.T. XXXVII.№ 366.P. 877-886.

50. Chombartde Lauwe M.-J. L'imagede l'enfant et sas ignification personnell setcollective // *BulletindePsychologic*.1969-1970. T. XXIII.№11-12.

51. Chombartde Lauwe M.-J. Unmondeautre: l'enfance, desesrepresentations a sonmythe.1979. № 2.

52. DurkheimE. The rules of sociological method. Paris.1919.146 p.

53. Durkheim E. The Division of Labour in Society. Front Cover.Émile Durkheim.Macmillan, Division of labor,1984.352 p.

54. Flament C. Images des relations amicales dans les groups. *AnneePsychologique*.1971.№1.P. 117-125.

55. Flament C. From the bias of structural balance to the representation of the group. Social representations. Cambridge, 1984. P. 269-285.

56. Flament C., Bullinger M. Representation de l'amiti6 et 6quivalenceformale.*Bulletin de Psychologic*.1977.T. XXX.

57. Flament C., Monnier C. Schème d'équilibre et de congruence dans la représentation des structures sociales multirelationnelles. *Archives de Psychologie*. 1971. №41.

58. Flament C., Rouquette M.-L. Anatomie des idées ordinaires: Comment étudier les représentations sociales. P.: Armand Colin, 2003. 176 p.

59. Flament C., Guimelli C., Abric J.-Cl. Effets de masquage dans l'expression d'une représentation sociale. *Les Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale*. 2006. №69. P. 15-31.

60. Guimelli C. Locating the central core of social representations: Towards a method. *European Journal of Social Psychology*. 1993. №23. P. 555-559.

61. Guimelli C., Deschamps J.-C. L'effets de contexte sur la production d'associations verbales. *Cahiers Internationaux de Psychologie Sociale*. 2000. №47-48. P. 44-54.

62. Jodelet D. Le corps représente et ses transformations. Communication présentée au colloque sur les représentations sociales. P., 1979. P. 107-190.

63. Jodelet D. Madness and social representations. L.: Harvester Wheatsheaf, 1991.

64. Jodelet D. Représentation sociale: phénomènes, concept et théorie. S. Moscovici (ed.). *Psychologie sociale*. 1984. P. 357-368.

65. Jodelet D. The representation of the body and its transformations // Social representations. Cambridge, 1984. P. 211-238.

66. Joffe H. The shock of the new: a psycho-dynamic extension of social representational theory. *Journal For the Theory of Social Behaviour*. 1996. V. 26 (2). P. 197-219.

67. Joffe H., Haarhof G. Representations of far-flung illnesses: The case of Ebola in Britain. *Social Science and Medicine*. 2002. № 54. P. 955-969.

68. Joffe H., Lee N. Social Representation of a Food Risk: The Hong Kong Avian Bird Flu Epidemic. *Journal of Health Psychology*. 2004. №9 (4). P. 517-533.

69. Elisabeth Kübler-Ross, David Kessler *On Grief and Grieving: Finding the Meaning of Grief Through the Five Stages of Loss. Simon and Schuster. 2005. 272 p.*
70. Maslow A. H., A theory of metamotivation: the biological rooting of the value-life, *J. humanistic Psychol.*, 1967. № 7. P. 93-127.
71. Maslow A. H., Some educational implications of the humanistic psychologies. *Harvard Educational Review*. 1968. № 38. P. 685-696.
72. Moscovici S. *Sur les representations sociales*. 1979.
73. Moscovici S. Les representation sociales. *Communication presente au col-loque sur les representations sociales*. P., 1979.
74. Moscovici S. On Social representatione*Social cognition: Perspectives on everyday understanding / Ed. by P. J. Forgas.L., 1981.P. 181-209.*
75. Moscovici S. Perspectives d' avenir enpsychologiesociale.*Psychologic de demaine* 1982.P. 137-147.
76. Moscovici S. The phenomenon of social representations.*Social representations*. Cambridge-Paris: CUP, 1984. P. 3-69.
77. Moscovici S. Notes towards a description of social representations. *European Journal of Social Psychology*. 1988.V. 18. №3. P. 211-250.
78. Moscovici S. The origin of social representations: a response to Michael. *New ideas in psychology*. 1990. V. 8. №3. P. 383-388.
79. Uhlaner J.E. *The Research Psychologist in the Army, 1917 to 1967*. Washington. 1968. Vol. 2. 64 p.

ДОДАТКИ

Просимо Вас взяти участь у дослідженні соціальних уявлень про сучасних захисників України.

Стать _____ Вік _____ Місто _____

Інструкція: Уважно прочитайте запропоновані твердження. Поставте знак «+» у клітинці з номером, яка відповідає Вашому уявленню про захисника України в період війни. 1 – вираженість характеристики ліворуч, 7 – вираженість характеристики праворуч. Пам'ятайте, що правильних або неправильних відповідей немає.

№		1	2	3	4	5	6	7	
1.	Сильний								Слабкий
2.	Привабливий								Непривабливий
3.	Мужній								Слабкодушний
4.	Рішучий								Нерішучий
5.	Відповідальний								Безвідповідальний
6.	Діяльний								Бездіяльний
7.	Енергійний								Млявий
8.	Чесний								Нещирий
9.	Здоровий								Хворий
10.	Емоційно холодний								Чуйний
11.	Замкнутий								Відкритий
12.	Впевнений								Невпевнений
13.	Ворожий								Дружній
14.	Справедливий								Несправедливий
15.	Метушливий								Спокійний

Інструкція. Уважно прочитайте запитання та позначте відповіді, які відповідають Вашим уявленням про захисників України. Пам'ятайте, що правильних або неправильних відповідей немає.

1. Чи вважаєте Ви, що захисники України наразі роблять усе можливе для захисту нашої держави? Так/Ні

2. На Вашу думку, чи є справедливими дії захисників України відносно ворога? Так/Ні

3. Загалом Ви позитивно ставитеся до захисників України? Так/Ні

4. Чи вважаєте Ви захисників України героями? Так/Ні

5. Чи допомагаєте Ви у будь-який спосіб захисникам України? Так/Ні

6. Чи плануєте Ви вступити до лав захисників України? Так/Ні

7. На Вашу думку, чим керуються захисники України, вступаючи до лав Збройних Сил України (позначте відповідь, яка відповідає Вашим уявленням)?

А) Прагненням захистити свою державу;

Б) Прагненням заробити кошти;

В) Безвихідністю з ситуації отримання повістки;

Г) Прагненням знищити ворога.

8. Напишіть 3 характеристики захисників України, яких, на Вашу думку, не вистачає у вищенаведеній таблиці.

9. З яким кольором у Вас асоціюється фраза «Захисник України»?
